अथप्रायश्चित्तविवेचनश्रीनृसिंहोजयति श्रीस्तु ॥

प्रायश्चित्तकुतूहलग्रंथ

॥ॐश्रीगणेशायनमः॥ ॥नमोवेतंडतुंडायशशिखंडांकधारिणे हारिणेसर्वविद्यानांपार्वतीप्रीयसूनवे १ अथाग्निहोत्रहोमप्रायश्चित्तान्युर्व्यते तस्यविहरणकालश्चर्वाचात्तत्कालोनिधीयते तत्रकात्यायनः सूर्योतुशेलमप्राप्तेषट्त्रिंशन्निरिहांगुलैः प्राङुक्करणमग्नीनांप्रातर्नीसामदर्शनेमिति प्रयोगपारिजातेपरिशिष्टे अस्तमितआदित्येसायमग्नेःप्राङुक्करणं उदितेप्रातरिति अस्तमितेअस्तंगछति उदितेउदयंगछतीतिप्याख्यातंतेनैव नचैतत्सार्त्तंपरश्रोतेत्वऽपराह्लेगार्हपत्यंप्रज्वाल्येतिसूत्रकृतानगवदाश्वलायनेनविशिष्यानिधानात्अपराह्लेश्रुक्श्चतुर्थेनागइतिवृत्तिकृद्विवरणाच्चेतिवाच्यं स्मार्त्तेपितस्याग्निहोत्रेणप्राङुक्करणहोमकालोव्याख्यातावित्यतिदेशस्मरणात् विरोधापत्तेः किंच अमावास्यायाम १

पराह्लेपिंडपितृयज्ञइतिसूत्रात्प्राङुक्करणपितृयज्ञयोरेककालप्राप्तौहोमार्थमादौमार्थेविहस्ताग्निधेवपिंडपियज्ञानुष्ठानापत्तेः नवतदरुत्कर्षविधानं क्वनाम्नावा तत् अतत्कात्यायनवचनंपरिशिष्टंचश्रौतस्मार्त्तसाधारणेनैवप्राप्तमितिअपराह्लवचनंचप्रज्वलनमात्रविधायकंनतुविहरणस्य प्रज्वलनस्यचानुगतिरस्तमितःप्रयोजमितिनकश्चिद्विरोधः अपराह्लेगार्हपत्यंप्रज्वल्यदक्षिणाग्निमानीयविट्कुलाद्विरूपवतोवैकयोनयइत्येकेधीयमाणंधाप्रज्वाल्यारणिमंथंचामथित्वागार्हपत्यादाहवनीयंज्वलंतमुद्धरेदित्यंगकलापवाऊल्योक्तिश्चापराह्लेक्तिप्रयोजका अतएवप्रायश्चित्तविधोउदयास्तमयातिक्रममकीर्त्तनमेवकृतंनत्वपराह्लस्य यद्यपराह्लएवविहरणकालः सूत्रकृतोनिर्दिष्टः स्यात् तदतिक्र

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

मो प्रायश्चित्तमभिहितमस्यात् नत्वेतं गौणकालेऽपनापदि प्रायश्चित्तानिधानात्
।।अतएवाह बौधायनः उदादित्यास्तमयाद्गार्हपत्यमुपसमाधायान्वाहार्यप
चनमानीयज्वलंतमाहवनीयमुद्धरतीति प्रायश्चित्तप्रदीपेति अग्नीनामुद्ध
रणकालः पुरादित्यस्योदयात्तादित्यचार्योणोक्तत्वात् विहरणानंतरमस्तोद्योय
थानवतस्तथाविहरेदिति आपस्तंबोपि अधिदक्षसूर्यआदित्यइत्येवेति श्रुवि
लायांच उत्सर्गपराह्णइतिसूत्रंव्याख्यातं अस्योत्सर्गकृतेमतिअपराह्णेग्न
यनकालेऽस्तमयात्पूर्वंयजमानःसंप्रेष्यति उद्धराहवनीयमितीति ज्वलत्ये
दपराह्णेग्निस्तमयातेदिवाकरइतिकारिकाव्याख्ययामपि अपेत्रोपराह्णरा
त्रौस्तमयात्पूर्वंकालीनदिनशेषवाचकइतिस्पष्टमेवोक्तमितिनकोपिविरो

धः तस्मादपराह्णेसौकार्यार्थंप्रज्वाल्यास्तमयनिर्हितकालएवोद्धरणंकार्य
मितिसिद्धं अस्मचोद्धरणप्रायश्चित्तं तत्रसायंयथा भगवानाश्वलायनः य
द्याहवनीयमग्निरमस्तमियादरणिभ्यांमथित्वाग्निंप्रणयेदग्नैर्हिरण्मयैर्हि
यमाणइति कालात्ययेनशेषइतिच आश्वलायनग्रहणंबहुविद्यत्वेपिज्ञात्वं
तरनिर्हत्यर्थंइतिवृत्तिकृत् कालात्ययेनशेषइतिअग्निहोत्रमुपसाद्यनुर्दूव
:खरितिजपित्वावरंदत्वाजुह्वयादिषिश्चवारुणीतिंसूत्रशेषस्यात्रप्रापणा
र्थंतदित्यत्रयोगः यजमानःपत्न्यासहतीर्थेनप्रविश्यहोमसंकल्पंकृत्वानु
द्धरणप्रायश्चित्तसंकल्पंकुर्यात् ततोहोमकर्तारंवरणयनार्थंबहुविदंब्राह्म
णंवरत्वास्वासनउपविशेत् ततोहोमकर्तोदक्षिणाग्निंप्रणयेत् ततोय्

जमानेनऊद्धरादवनीमितिप्रेषितोवक्रवित् परिकर्मिणाहिरण्मेदर्भैरयतो
ऋीयमाणेऊह्यियमाणेऊद्धरापाम्नश्त्यादिनित्यविधिनोक्त्वहिरण्मंतर्हा
यतदादित्यत्वेनपरिकल्प्याम्हताऊतिरित्यादिनानिधानांतंकुर्यात् अथा
ध्वर्युः परिसम्हनादिहविरासादनांतंकुर्यात् ततोब्रुवोवरितिजपेत्
ततोयजमानोस्मैवरंददाति वक्रविदइतिकेचित् ततःकर्मासमिधाधाना
दिहोमशेषंसमापयेत् ततस्तेष्टेवाग्निषुवारुण्येष्टिंकुर्यात् परेद्युर्वैतिहोत्रा
लोके तेष्टेवाग्निषुविहृत्यवेतिजायश्चित्तवदीये परेद्युपक्षेविहरणंतदा
नीमेवेतिपक्षेतष्टेव रात्रिकृदग्निमतमेतत् अग्निहोत्रमुपसाद्यस्रुवः स्व
रितिजपित्वावरंदत्वाजुह्वयादित्रिस्त्रेक्रियोपसर्जनेक्रियांतरंविधाय ३

इतिपदार्थत्रयस्यैकर्तृकतेत्तिकेचित् वरंदत्वाजुह्वयादितिश्रुर्वकालतामा
त्रंविवक्षितेनाप्यवधानंकर्त्रैक्यंचेतिवृत्तिकृत् आऊतिवाजुह्वयादिति
ब्राह्मणोक्त्याइष्टिः श्रुणीऊत्योर्विकल्पः अपिवाप्रायश्चित्तेष्टीनांस्वाभेत्तस्ये
तस्यैदेवतायैश्रुणीऊतिंजुह्वयादितिविज्ञायतयितीब्राह्मणानवादकस्
त्रार्थैकृतवृतिकारेणायंविकल्पोनुक्रांतदर्शश्रुणीमासम्पन्नवति
दर्वीहोममध्येचेतियऊर्ध्वंतत्रदृश्यतेह्यनीकार दर्शश्रुणीमासंस्रुवनिमि
त्तंसंजननेसत्यारंभणागनैमित्तिकाज्जिन्नेष्टिःकर्त्रैव अग्निहोत्रमध्येचेत्स
ऊर्ध्वंतमग्निहोत्रंसमाप्यकर्तव्या तस्मात्सर्वत्रस्रुक्मेष्टयः अत्रास्मश्रुणीऊत
यइतियुक्तामिति अतएवाश्वलायनः इष्टिःश्रुणीऊतिःस्रुवाऊतिःसर्वे

र्ध्वंगरीयइति किंव आरभ्यदर्शेऽर्णीमासस्यापियजमानस्यप्रवासादिनासंनि
धेक्रियमाणदर्शेऽर्णीमासप्रयोगेणैवित्रनाशादिनिमित्तप्राप्तेष्टीनांस्यानेऽर्णीऊ
तिविधानान्नाग्नेहविरूऊकाम्यवत्ना ऽऽदृते अथवारुणाःप्रयोगः कालेनुद्ध
रणमित्रंवारुणेष्ट्याद्यऋइतिसंकल्पः वरुणायजुष्टंनिर्वपामीतिवरमान्नि
र्वपेत् इमंमेवरुणश्रुधीहवमित्यानुवाक्या तत्वायामीतियाज्याप्रधानमुपोद्घा
तौणीमासतंत्रं वरुणस्याहं० प्रप्रजयाचपशुभिश्च० येत्यनुमंत्रणं० धर्मनागिवि
वा पुनरालंनजपवर्जं ऽर्णीऊतिश्चेतद्वादशगृहीत्वेनवतुर्गृहीतेवाकार्योसरू
त्सुवेणवाहोमोबौधायनोक्तः तत्तदेवतानाम्नाचतुर्थ्यंतेनवरुणायस्वाहेति
इतिसायमनुद्धरणप्रायश्चित्तं अथप्रातरनुद्धरणप्रायश्चित्तं गदितेवतुर्गृहीत ध

माज्यंरजतंचहिरण्यवद्ग्रतोहरेयुस्थेतदाज्यंजुहुयात्पुरस्तात्स्वत्यङ्मुखोऽपविश्य
उषाःकेतुना० जुषतांस्वाहेति अत्रापिकालात्ययेनशेषतुल्यं विशेषस्तुहोमोत्तरं
इष्टंतेवरदानमितितत्रप्रयोगः संकल्पांतेहोमाकर्त्तागार्हपत्यआज्यंसंस्कृत्य
जुहूंचतुर्गृहीतंगृहीत्वापरिकर्मोहस्तेदद्यात्तरजतंवान्यहस्ते ततोध्रुवित्व
आज्यरजतेवाग्रतोऽग्नीयमाणेऽर्ध्ववदग्निमुद्धृत्यहस्वातऽजतंवंऽत्वेनन्नावयन्
अग्निमायतनेनिदध्यात् ततःकर्त्ताऽऽहवनीयस्यपुरस्तात्स्वत्यङ्मुखउपविश्य
चतुर्गृहीतंजुहुयात् उषाःकेतुनाजुषतांस्वाहेति यज० उषसइदं० ततःऽर्ध्व
वत्कर्त्ताग्निहोत्रस्योपसादनांतंकृत्वाऽऽर्त्नुवःस्वरितिजपित्वासमिधादानादिचा
ऽङ्गंतंकुर्यात् ततःऽर्ध्ववद्यजमानेनवरेदत्तेशेषंसमापयेत् एवंसमाप्तेग्निहोत्रे

तेष्टेवाग्निभुमित्रायसूर्यायचेष्टिंकुर्यात् वृणीऊतिंवाकुर्यात् इष्टिपक्षेतत्प्रयोगः
॥मित्रसूर्येऽतिप्रधानदेवते मित्रायव्रीहिमयश्चरुः सूर्यैककपालः पौर्णमासंतंत्रंपं
चप्रयाजाः त्रयोनुयाजाइत्यादि यद्वा शुनासीरीयगतसौर्यविधंतत्रदानवप्रया
जाः नवानुयाजाः इषदाज्यमित्यादि अग्नियोमहिनादिवंमित्रोबभूवसप्रथाः॥
अग्निश्चवोग्निः पृथिवीऽऊँयेऽ० हेमित्रंप्रमित्रमर्तोऽअस्तुप्रयस्वान्पस्त्याऽदित्यग्नि
क्षनिऽइतेन नहन्यतेनजीयतेत्वोतोनैनमंहोऽअश्नोत्यंतितोनदूरात्वे ३० मित्रस्या
हंदेवयज्यया३ऽअजयावपशुनिश्चजनिषीयेत्यनुमंत्रणं अथसूर्यस्य सृजंतिरश्मि
भोजसापंथांसूर्यायपातवे तेनानुनिर्वितस्थिरेऊँऽ॥येऽ० हेसूर्यबहिष्टेनिर्विदंरं
ध्यासंतंतुमवव्ययंनसितंदेववस्मादविधतोरश्मयःसूर्यस्यचर्मवावाधुःस्तमो ५

अश्वंऽतःवौ ॥३०॥ यद्वा॥तरणिर्विश्वदर्शतः॥चित्रंदेवानामितिशुनासीरीयऋचा
ज्यानुवाक्येऽतिहोत्रालोकः॥सूर्यस्यादृ०सुदृशीकोनूयासं शुनरालंभजप
वर्ज्यंसंतिष्ठते वृणीऊतिंपक्षेमिऽत्रायस्वाहा सूर्यायस्वाहेति ततोदंपतीऽअनग्नं
तौवाग्यतौतावेवाग्नीन्समिंधनावासायंऽग्निसमीपऽआसतो ऽस्तमितेतेष्वग्नि
होत्रहोमः तत्रचैकस्याऽउग्धंमधिश्रित्यतस्मिन्हितीयमेधंन्वाःपयऽआनीयतीति।
विशेषः एवंहोमंपरिसमाप्यदक्षिणाग्माहवनीयोपरित्यजेत् ततः श्वोभूतेशा
तरग्निहोत्रंनित्यवद्धृत्वाऽनरिष्ट्यर्थंमग्नीन्त्सणीयऽग्नेव्रतपतेऽरोडाऽग्नमष्टाक
पालंनिर्वपेत् पौर्णमासंतंत्रं ऽधानमुपांशु त्वमग्नेव्रतंन्वशुचिरग्नेदेवोऽस्मावह
ऽयज्ञंस्विष्वनः ऊँऽ॥येऽ० हेऽग्नयेव्रतन्नतेव्रतानिविन्नव्रतपाऽअदब्धो

यजानो देवाँ अजरः सुवीरः दधन्वानि सुमृळीको अग्ने गोपायनो जीवसे जाताँ ३ ए
दः वो ३० अग्ने व्रतपतेव्रतमचारिषं तदशकं तन्मेराध्यतां तदमुष्य
येव्रतपतयेस्वाहेति व्रतहुतेरजतदक्षिणं हिरण्यवत्सदनमितिसिद्धांतन्मेष्य
कृत नेतद्विनिकृन्मतं दक्षिणाग्नावनुहृतेरवास्तमितेमुदितेवादक्षिणाग्निप्रणी
यतस्याव्याहृतिनिरुपस्थानमितिवदतत्रायश्चित्तप्रदीपस्त्वयमाशयः अर्वा
क्रंप्रायश्चित्तंदक्षिणाग्निप्रणयनोत्तरमेवनिमित्तसतीतितथाचोनयणयनमेव स
र्वंदक्षिणाग्निप्रणीयव्याहृतिनिरुपस्थायसर्वविस्रपायनादीति समारूढेनोद्ध
णप्रायश्चित्तं इत्युनयकालेनुद्धरणप्रायश्चित्तविधिः एवमजस्रपक्षेपिविंदरण
कालेतिहरिणक्रमेणप्राऽङ्करणंकर्तव्यं तदकरणेस्मार्तवदाज्यंसस्कृत्याहवनीय ६

स्रुवाज्यतिंजुह्वयात् नूर्नुवैःस्वस्वाहेति पक्षहोमादौकृतेसतितुउदयास्तमयोःप्रा
ऽङ्करणानावेपितप्रायश्चित्तं तस्यहोमार्थत्वात् उभयोःसान्निध्येनुज्ञाप्यमेव अ
ग्न थअसंमौत्सूर्णाजतिविधिरनिधीयते तत्रदेवत्रातः कर्त्तापरिस्तीर्याग्नीब्रह्मयजमा
नोपनीयब्रह्मत्वेवृणीतेगार्हपत्योत्तरतः स्रुवज्रुहूस्थाल्यौप्रोक्षणीरासाद्यप्रोक्ष
णीःसंस्कृत्यपात्राणिप्रोक्ष्यगार्हपत्याज्यंविलाप्यपवित्रांतर्हितेनिरूप्यस्रुक्स्रु
वौसंमृज्याहवनीयसमीपेकुशेषूपसाद्याधिश्रयमुपसमाधायस्रुचिचतुर्गृहीतंगृहीत्वादेव
तानाम्नास्वाहाकारांतेनयजमानेन्वारब्धेजान्वाज्याज्जुहोतीति इत्थमेवसर्वत्र
स्मार्तवदाज्यसंस्कारः अथयस्यसुप्तस्यसतः सूर्यो विनिम्लोचतिसोनिनिम्लुक्तः य
स्यसुप्तस्यसतस्त्र्येउदेतिसोमुक्तः एतयोर्मनस्वतीहोमः प्रायश्चित्तमितिबोधा

यनः इदंवऽबोधोत्तरमेवाहवनीयं प्रणीयस्मार्ज्जवदाज्यंसंस्कृत्यस्रुचिवत्तुर्ग्रहीतंग्र
हीत्वातेनस्रुवेणवाहवनीयेजुहोति मनोज्योतिर्जुषतामाज्यविच्छिनंयज्ञंसमिमंद
धातु याइष्टाउषसोनिमुचश्चताःसंताःसंदधामिहविषाघृतेनस्वाहेति मनसेज्योति
षऽइदं तमाहवनीयमपहृत्य इवीक्षातूष्णीमाग्नेयश्चित्तंकुर्यात् कृतेतूष्णीमेतं
निमित्तमापन्नोविहृतएव आहवनीयेप्रायश्चित्तंकृत्वानित्यहोमंकुर्यात् आचार्यस्तु
ग्रहसूत्रेतदित्यमाह अग्न्याधित्तंचेत्स्वपंतंमादित्योभस्मनीयात्वाग्यतोनयविश्वं
श्वरात्रिशोषंहृत्वायेनसूर्यज्योतिषाबाधसेतमइतिपंचनिरादित्यमुपतिष्ठेतास्यु
दियात्सेदकर्मश्रांतमनसिरूपेणकर्मणावाग्यतइतिसमानमुत्तरात्रिश्चतस्रोनिरू
पस्थानमिति उत्तरात्रिर्यस्तेधिम्वेत्यादिनिः एतदाचार्योक्तंनादृत्याग्निमात्र ७

परंसाधारणत्वात् अथविहरणंपक्षेत्वगमनुगमनप्रायश्चित्तं तदाहाश्वलायनः॥
आहवनीयेचेध्रियमाणेगार्हपत्योनुगच्छेत् स्वमएवनमवक्षाग्नेम्योमंथयेयुरनु
मयेत्वितरक्षामानावेनसमनारणीसंसृज्यमंथेत् इतोजज्ञेप्रथमेम्योयोतिम्योऽधि
जातवेदाः सगायत्र्यात्रिष्टुभाजगत्यानुष्टुभावदेवेम्योदमंवहनः प्रजानन्निति
मथित्वागार्हपत्यायतनेनिधायप्रणीयाहवनीयमुपतिष्टेताग्नेसंत्रालिषेरायेरम
स्वसहसेसन्नायोर्जपत्यायसंत्रालमिस्वरालमिसारस्वतौत्वोत्सौप्रावतामन्नाद
त्वान्नपत्यायादधीयति अवक्षामानिमंथनसमर्थानिदग्धकाष्ठानि इतरंआह
वनीयं समानयोनित्वेदक्षिणाग्निमपि संसृज्यपलेपइत्वा मंथयेदितिणिचप्रयो
गानूक्तेकर्मणिव्यःकार्त्तासएवमंत्रब्रूयात् येकेचनसमर्थामंथयेयुः मंत्रश्चा

रणीमथनएव नावक्षाणमथने पयस्कंदनेसामान्यऽयस्कंदमंत्रापवादेनविशेषमं
त्रनिदर्शनोत्तावरोहणमंत्रस्तुययोरपिनवतीतिवृत्तिकारस्याशयंनविद्मः दक्षि
णाग्नाहवनीयोरनुगमेत्तरंमंथनाग्निरितिदेवत्रातः मंथनोत्तरमनुगमनमितिवृत्ति
कृत सिद्धांतनाप्यकारस्तुअवक्षाणमंथनेपिइतोजज्ञइतिमंत्रमाह अथप्रयोगः
आहवनीयेदक्षिणाग्नावविद्यमानेयदिगार्हपत्यानुगच्छेत्तदाक्षामाणिचसंततदा
नेन्योमंथनंकुर्यात् यदिक्षामाणिनसंततदायजमानः नस्मनारणिंसलिप्
इतोजज्ञतिमंत्रंजपेत् अन्येमंथयेयुः ततोदक्षिणाग्नाहवनीयावनमय्यम
धितमग्निंगार्हपत्यायतनेनिधायदक्षिणाग्नाहवनीयौत्रुलीप्रणीयाहवनीय
मुपतिष्ठते अग्नेसंस्रालिषइति ततस्तेऽग्निंशुतपस्वतीष्टिंकुर्यात् ततोग्निहो ८

स्व त्रे अग्निहोत्रंवाकृत्वातपंतीष्टिरितिकेवित् मंथतोत्तरमाहवनीयप्रणयनमुपस्था
नार्थमेव अतोमथनोत्तरंनमेकंप्रणीयोपस्थाय अनुगमयित्वादक्षिणाग्नाहवनी
यौप्रणयेत्तेघिष्टिंकुर्यादितिकेवित् नहत्रतपस्वतीष्टंतेअग्नये अपक्रामंतिप्रा
यश्चित्तसमुत्पन्नेष्टयेवहत्राग्नयोनापक्रामंतीतिवृत्तिकृदुक्तेः अथेष्टि
योगः इष्टायज्ञइतिसंकल्पः अग्निस्तपस्वाजनद्वान्पावकवान्देवता अष्टाक
पालःपुरोडाशःपौर्णमासंतंत्रे उपांशुग्रहणं आयाहितपसाजनेघग्नेपावकदीद्यत्स्वा
देवेषुनोदधात्सवो३ अग्नेस्तपस्वतोजनद्वतःपावकवतोहमन्नादः उनरालं
नवर्जंसंतिष्टते दक्षिणाग्नानुगमनेप्ये--व आसणेतुगार्हपत्यानुगमनेआहवनी

येचविद्यमानेतऽत्यग्नेरुपक्षांतराणिपुरुक्तानि उक्तविधमंथनेनाग्न्युत्पत्तिर्नेतरनुगमनं इत्येकः पक्षः अस्मिन्पक्षेनाहवनीयोपस्थानं आहवनीयादेवविमानात्प्रा ग्देशेआहवनीयांतरंप्रणीयतत्रैवदक्षिणाग्निमानीयेष्टिरितिद्वितीयः पक्षः अ स्मिन्पक्षेपूर्वाहवनीयोगार्हपत्यइतिमिश्रंतेगार्हपत्यायतनेक्षिपेत् १ अ थवासद्यस्मानमाहवनीयंदक्षिणतोविहारंनीत्वागार्हपत्यायतनेनिधायतत एवप्रांचमाहवनीयंप्रणयेष्टि अस्मिन्पक्षेआहवनीयोपस्थानंनभवति २ अथ वाआहवनीयैकदेशंप्रसंचंनीत्वागार्हपत्यायतनेनिधायेष्टिः अत्रापिनाहवनी योपस्थानं इतिचत्वारोब्राह्मणोक्तापक्षः येषुपक्षेषुसद्यस्मानमितिपक्षेश्रुते रादरोलक्ष्यते इतिप्रणयनपक्षेगार्हपत्यानुगमनेप्रायश्चित्तं असत्याहवनीयेगा ९

र्हपत्यानुगमनेपिपूर्वोक्तप्रकारेणोत्पत्तिंकृत्वातपस्वतीकार्योऽक्तंवनाप्ये अधि यमाणेनुगतेवाहवनीयेगार्हपत्यानुगमनेधीयमिष्टिरिति एवमेवाजस्रगार्हपत्य स्यान्वाहितगार्हपत्यस्यवाप्रायश्चित्तं नतत्राहवनीयस्यसतोप्यनुगमइतिविशे षः एवमंजस्त्वानन्वाहितेदक्षिणाग्न्यनुगमनेप्रायश्चित्तं दक्षिणाग्न्यनुगमेपित्वयो नेर्विहित्यसेचेष्टिः कार्येतिकेऽन्ये सिद्धांतस्त्वाष्मकृत्वाचार्योनुक्त्वादक्षिणा ग्न्यनुगमेसर्वेप्रायश्चित्तमाह देवत्रातमतेतुस्वशाखीयप्रायश्चित्तमावेप्यन्यत्रविद्य मानंचेत्तत्तदेवनभवति तदभावेतिसर्वेप्रायश्चित्तं अतोत्रशाखांतरीयंकल्प्यमिति विद्यमानेगार्हपत्यसायमग्निहोत्रार्थंप्रणीतआहवनीयेनुगतेप्रायश्चित्तमाश्वला यनः प्रणिनेनुगतेप्राच्योमादिष्टिरग्निर्ज्योतिष्मान्वरुणइति अग्निहोत्रार्थंप्रणीय

आहवनीयेगतेवक्ष्यमाणेयमिष्टिर्नवतीत्यर्थः आघ्रोमादितिश्वीकृतिश्चक्षेया
दित्यर्थः उत्पत्तिस्तु तदाऽकर्म्यस्याग्निमनुहृतमादित्योमुदियादित्यादिहिरण्पेऽर
स्कृत्यसायमुद्धरेऽजतमंतर्द्धायप्रातरुद्धरेतिब्राह्मणोक्ता इयमेवोत्पत्तिरस्मिन्न
वसरे प्रणीतोवाआघ्रोमादितिवचनात् अयमंत्रप्रयोगक्रमः अनुद्धरणप्रा
यश्चित्तवत् बर्हिविद्धाह्मणोन्येनायतोदर्नैर्हिरण्येक्रियमाणेगार्हपत्याद्अग्निमु
द्धृत्यायतननिधानांतंकुर्यात् ततःकर्त्तोपक्रांतंकर्मसमाप्यअग्नयेज्योतिष्मतेवरु
णायचेष्टिंश्वीकृतिंवाकुर्यात् प्रातस्तुचतुर्गृहीतेनरजतेनरजतेचक्रियमाणेव
ऊर्वित्यणयेत् अथहवनीयस्योत्तरस्तात्कर्त्तोपत्यङ्मुखउपविश्यउषाकेतुना शु
चतांस्वाहेतिचतुर्गृहीतंजुहुयात् उषसश्चं० ततःप्रक्रांतकर्मसमापयेत् सा १०

यंकालवदिष्टिश्वीकृतिर्वा अग्निर्ज्योतिष्मान्वरुणश्चदेवता अग्नयेज्योति
ष्मतेष्टाकपालः वरुणायश्वरुः पौर्णमासंतंत्रं उदग्नेश्चयस्तवशुक्राऽन्त्रा
जंतईरते तवज्योतीष्यर्चयः ऊँ३ येऽ३० हेअग्निंज्योतिष्मंतंअग्नेवृहंनुषसा
मूर्द्धन्अस्त्रान्निर्जगन्वान्तमसोज्योतिषागात् अग्निर्नोनुनारुग्नातास्वंगआ
जातोविश्वासयान्पत्राःवौ३ अग्नेज्योतिष्मतोहमन्नादः इमंमेवरुण० तत्का
यामीतिवरुणस्य वरुणस्याहं० धर्म्मनाकृन्० पुनरालंभनजपवर्जंसंतिष्ठते श्वीकृ
तिश्चेदग्नयेज्योतिष्मतेस्वाहा वरुणायस्वाहेति अथश्वीकृतोऽकृतायांआ
हवनीयानुगमनेहिरण्पउत्तरांजुहुयात्परिसमूहनादियथासंभवंतत्रैकुर्या
त् गार्हपत्याऽत्योर्दक्षिणाग्माऽत्योरप्यं तरात्तत्तदग्मनुगमनेपिहिरण्पए

वोत्तराकृतिरितिसिद्धांतनाप्ये हिरण्यनिधानेविशेषमाहदेवत्रातः मयातंपरियद्धिर
ण्यमृतंजज्ञेअधिमर्त्येषु यएनद्वेदसईदेनदर्हतिजरामृत्युर्नैवतियोविभर्त्ति यद्व
दराजावरुणोयऽदेवीसरस्वती इंद्रोयहत्रहावेदतन्मेवर्चसआयुषे नतऽस्मिं
नपिशाचाश्चरंतिदेवानामोजः प्रथमजंह्येतत् योविभर्त्तिदाक्षायणाहिरण्यंस
देवेषुकृणुतेदीर्घमायुः समनुष्येषुकृणुतेदीर्घमायुः यदावध्नेदाक्षायण्याहिरण्
शतानीकायसुमंनस्यमाना तन्मआबध्नामिशतशारदायायुष्मांजरदृष्टिर्यथास
त् घृताऽलुंपंमधुमत्सुवर्णंधनंजयंधरुणंधारयिष्णु रुणाक्सपत्नादधरांश्चकृएवद
रोहमांप्रहतेसौमनगाय प्रियंमाकुरुदेवेषुप्रियंराजसुमाकुरु प्रियंविश्वेषुगोत्रेषु
प्रथिधेहिरुचारुचऽग्निर्येनविराजतिसूर्योयेनविराजति विराजेनविराजतितेन

DR BHAU DAJI

स्मान्चुस्रुणस्तेविराजसमिधंकुर्वीतिहिरण्यंनिधायोत्तरंजुहुयादि हिरण्यनिधा
योत्तराकृतिहोमेसर्वप्रायश्चित्तंजुहुयादितिनाव आहवनीयहोमोत्तरंगार्हपत्यस्यवा
दक्षिणाग्नेर्वानयोर्वानुगमनेनदाकृत्योर्लोपः सर्वप्रायश्चित्तंचेतिविशेषः ततसमा
सेहोमेगार्हपत्यस्यविधवऽत्यन्तिः अजस्त्राग्न्वाहितानांतुसर्वेत्यतिः अत्राप्यनुग
तोष्टिर्नवत्येवेतिवैकटेशः अथगार्हपत्याहवनीययोर्युगपन्नाशेदक्षिणिमुद्वास्य
गार्हपत्यन्तस्मनारणीसंस्पृश्यमथित्वाग्निंनिधायाग्निहृदयंश्रपीयसर्वनाशेकृं
प्रायश्चित्तंकुर्यात् गार्हपत्यदक्षिणाग्नोरनुगमेआहवनीयमुद्वाप्यगार्हपत्यन्तस्मना
रणीसंस्पृश्यमथित्वाग्निंगार्हपत्यायतनेनिधायाग्निहृदयंक्रमेणश्रपीयसर्वनाशो
कृप्रायश्चित्तंकुर्यात् दक्षिणाग्नाहवनीययोर्युगपन्नाशेगार्हपत्यादुभयंविहृत्योन

यानुगमनंतिमिंत्रायश्चित्तंकुर्यात् सर्वागतिस्त्रिविधा उदयास्तमयात्प्राक्तत्कालेत
ऽर्ध्वंचेति तत्रायंतयोर्नस्मनारणीसंस्पृशेत्यादिकृत्वासर्वानुगतिप्रायश्चित्तंकुर्यात् म
ध्यमेत्वग्न्याधेयंउनराधेयंवा उदयास्तमायात्पूर्वमग्न्नुगमेमंथनेकुर्यात् कालेअजा
यमानेग्नौअनुद्धरणप्रायश्चित्तंऽर्वाकालेहोमंकुर्यात् लौकिकाद्धरणंतुसमारूढवि
षयइतिवृत्तिकृत्तत्पकारादयस्तुसर्वत्रप्रतिनिधिमाऊः० तत्रोदयास्तमयात्प्राक्मं
थनमुपक्रमलौकिकाऽग्निप्रमुखप्रतिनिधिनाहोमविधायप्रतिनिधिमुत्सृज्यमथि
ताग्निनाग्नेयप्रायश्चित्तंकुर्यात् सूर्योदयास्तमयात्प्राक्मंथनोपक्रयान्नवेत्वग्न्या
धेयउनराधेयंवेति सर्वांश्चेदनुगतानादित्योन्नुदियाद्वास्तमियाद्वाग्न्याधेयंउनरा
धेयंवेत्याश्वलायनस्मरणात् अन्वाहिताग्न्नुगमेप्रायश्चित्तेविशेषंवक्ष्यामः म १२

प्यमानेग्निर्जातोपुद्वातश्चेत् तदासमारोपणमंत्रंजपित्वापुनर्मंथनस्याद्वामंथयेदिति
चंद्रिकायां विहितमंत्राद्यंगेत्येतमंथनेप्रत्यवरूढेग्नौआयतनप्रक्षेपात्पूर्वमनुगतेरणी
स्थनस्मनारणीसंस्पृश्यइतोजइतिमंथनंकृत्वागार्हपत्यायतनेमथितमग्निंप्रक्षिपेदि
त्यर्थः पुरुषादौ बल्वादिनामथननैष्फल्येपिपुनःपुनरारब्धेमंथनाद्वृद्धिज्ञेया यदि
मथ्यमानेग्निःप्रणयनकालेनजायेततदान्यलौकिकमानीयप्रणीयतत्रैवहोमः का
र्यः अत्रकार्योपत्याधर्मलाभइतिन्यायात्प्रणयनमंत्रान्नवेति वृत्तिकृन्मतेतुअनु
गतावजायमानेयावदग्निजन्मवन्मंथितव्यमेव ततस्तपस्वतीष्टिः ततोनुद्धरणप्रा
यश्चित्तसहितोहोमः तत्कालंतिपन्नोमनस्वतीचेति अन्यमतेलौकिकाग्नावेहोमः
तेचोक्तास्तत्रकारेण अग्निहोत्रायकालेग्नावजायमानेन्यमानीयजुहुयुःसर्वा

लाभउत्तरोत्तरंब्राह्मणपाणिपतकर्णेदर्भस्तंबाभ्युक्षेषुदृथिव्यांऊत्वात्वपिमंथनमि
ति तत्रविशेषंचाहमाव पाणौचेद्वासेनावरोधः कर्णेचेन्मासवर्जनं स्तंबेचेन्नाधिग
यीत अभ्युक्षेदविवेकः एतत्संवत्सरंयावज्जीविकंवेति अत्रलौकिकाग्निः प्रति
निधिःसर्वेषामग्नीनां अजस्रादयस्त्वाहवनस्येव अजाब्रह्मणोपश्चान्मुखोदक्षिण
कर्णहस्तयोर्होमइतिश्रुतेः उद्धरणंधारादहणंगार्हपत्यावेक्षणंअपरयोर्होमः समि
दाधानं षष्टीजलक्षणीऊतिः प्रतितपनंचेत्येषांलोपः नपरिसमूहनवोक्षणयोः उत्त
रतःकुशेश्वपसाद्योभुन्नयानि उन्नीयाग्निमुपसमिधंस्तुचंचेत्यादिदृष्टिरसीत्यंतेन
क्षणंवेद्यनावास्यरिकर्मिणेस्तुचंप्रयच्छेदितिदेवव्रातः सिद्धांतनाप्यकृत् त्रिष्वप्या
यतनेसुत्रयाणांपाणयोनिधेयाःविहाराय अगारसंवहोहविःसंस्कारःस्रुगादिसं १२

मार्जनंसमिधः प्रदीप्तिश्चेतेषांलोपइति दृथिव्यांहोमेधारणार्थोपिसमिन्नेतिवृत्ति
कृत् पाणिहोमेवासार्थोब्राह्मणस्यानवरोधः कर्णेचेदजामांसवर्जनं स्तंबेचेन्न
दर्भाणामधरीकरणं अभ्युक्षेन्नशुद्धाशुद्धविवेकः एतद्धृतंसंवत्सरपर्यंतंयावज्जीवं
वावरेदित्स्त्रार्थः लौकिकाग्न्यादिहोमदिनेनाहृतंवदेदित्यादीनिव्रतानीतिप्रायश्चि
त्तप्रदीपे यदिलौकिकाग्नावप्यायतनेनिहितेप्रणयनात्सर्वउदयास्तादौत्रनुद्धरण
प्रायश्चित्तं ततोहोमः एवंलौकिकाग्न्यादौहोमेकृतेपिमथ्यमानोग्निर्द्वितीयहोमकाला
त्प्राक्कयदिनजायेतउनराधानमेवेतिनाप्यकृत् द्वितीयोपिलौकिकाग्न्यादौकर्तव्य
ः तृतीयकालात्प्रागनुत्पत्तौपुनराधानमितिकेवित् उक्तमंत्रेण विनावाहवनीयं
प्रणयेत् तदातमग्निं गार्हपत्येसमोप्याग्निबर्हिः पातप्रायश्चित्तंविधायविधिनाह्

वनीयंप्रणयेदितिगुरुचरणा एवमुद्धरप्रकालात्सर्वमेवप्रणीतयोरग्न्योर्वहिः
पातप्रायश्चित्तंकालेऽनुः प्रणयंच्च गार्हपत्यायतनेग्निमपरिशेषप्रणयनेप्येवमे
व यद्याहवनीयेप्रणीतेनुगतस्तमादन्योग्निरुध्रियेतायतनस्यमुद्धृत्यऽनुहृतंनि
दधात् सर्वप्रायश्चित्तंकुर्यादितिसाङ्गः प्रयोगमध्येप्रधानहोमात्सर्वेषर्वस्याविद्यमा
नत्वेनापर्यग्निप्रणयेत् संसृष्टएवाग्नेतत्कर्मसमाप्यान्ययेग्निवृतेष्टिः कार्यः अ
सत्वान्नमाऽहृतस्याग्नेः आयतनविद्यमानाग्निनासंसर्गेपिश्रौतेष्टिरित्याश्मर
थः अस्मिन्पक्षेसर्वप्रणीतमुद्धृत्यपश्चात्प्रणीतएवकर्मशेषंसमाप्येष्टिः देवय
ज्ञकास्तु यश्चाऽहृतोसंसृष्टश्चेत्पुनर्गार्हपत्येप्रक्षेप्यः सर्वप्रणीतएवकर्मशेषं
समाप्यतत्रैववह्निप्रातनमितंसर्वप्रायश्चित्तमित्याङ्गः कात्यायनस्तु यूपनिहत १४

स्यपश्चात्पुरस्ताद्वाश्चाऽहृतंनिधायोन्यत्रहोमःकार्यइति आलेखनमतेतु पश्चाऽ
हृतोनुगमयितव्यः नेष्टिः सर्वप्रणीतेकर्मशेषंसमाप्यसर्वप्रायश्चित्तमात्रं इत्यमेवा
हरुद्दत्तोपि अहक्तेकर्मणितुतस्मिन्नग्नावेवाऽहृतंत्यात्वाकर्मांतरार्थंअन्यंतरप्र
णयनेसतिसंसर्गेविविविष्टिः नश्येत्ता अथसंसर्गेणप्रायश्चित्तं यदागतोग्नैकदे
शस्तथाविधेनश्रोतोग्नैकदेशेनलौकिकाग्निवासंस्रज्येनतदानसंसर्गेष्टिः किंतु
तत्संसृष्टमंगारंज्येष्ठेसर्वप्रायश्चित्तमितिज्ञातद्वयीकारः यद्यायतनाद्वहिर्व
तितोंगारः कस्मैकदेशाऽनिनयत्प्रज्ञानंतदाभुत्सृज्याज्ञाग्निवह्निप्रातनिमित्तंस
र्वप्रायश्चित्तंजुहुयात् अग्निवतेष्टौ अग्निरग्निमादेवता अष्टाकपालःपुरोडाश
ः अग्निनाग्निः समिध्यतेकविर्गृहपतिर्युवा हव्यवाड्जुह्वास्यः ऊँश्रये३०स्वाहा

म्निमग्निमंतंत्वंस्यग्नेअग्निनाविप्रोविप्रेणसत्सता सखासख्यासमिध्यसाइईवो३०
अग्नेरग्निवतोहमन्नादः पूर्णाऽतिर्वी विविचेष्टो अग्निविविर्विदेवता अष्टाक
पालः पुरोडाशः विते विष्णवतज्जुतासोअग्नेनामासः शुचेशुचयश्चरंति तुभ्यं
क्षासोदिव्यानवग्वावनावनंतिधृषतारुजंतः ऊँ३येय० हेअग्निविविचंत्वामग्ने
मानुषीरीलतेविशोहोत्राविदंविविचिरलधातमं गुहासंतंसुभगविम्रदर्शतंतुवि
ष्णुसंसुयुजंघृतश्रियांइ वो३० अग्नेर्विविचोहमन्नादः पुनरालंभनवर्जंसंतिष्ट
ते पूर्णाऽतोवा अग्नयेविविचयेस्वाहा अग्नयेविविचयइदं० यदिगार्हपत्योनु
गमन्त्रमात्मंथनविधिनारुत्वाद्येतायतनस्थएवतदागार्हपत्यःमथितस्परिसा
गः सर्वप्रायश्चित्तंच अहुतगार्हपत्येनुगतेसत्यपुदग्यादौनपुनराधानं मंथनम १५

नुद्धरणप्रायश्चित्तमाज्ये अहिताग्निर्विद्धरणोज्झरमाहोमसमाप्तर्ज्वतवारीनवेत् तदा
हाचार्यः अतऊर्ध्वमाहितव्रतचर्याहोमादिति पत्न्यप्येवंनूत्तागार्हपत्यस्पदक्षिण
तःप्रास्तेप्राहोमसमाप्तेः अत्रसन्निधर्मार्श्वतुर्मास्यव्रतानिचव्रतत्वाद्वेनोक्तप्रतिषृ
त्तिकृत् तान्यप्यहाश्वलायनः दीक्षिण्यादिदिग्राणांदेवानांचधर्माणांव्रतानां
चनिवृत्तिः सर्वसङ्ख्यवर्जयेयुः ग्रामचर्यवर्जयेयुः ग्रामचर्यासरणंविवृत्तंसायंनो
खंनिहासानार्यानिनाथणंअनृतंक्रोधमपोपगाहणमनिवर्षणमारोहणंचवृक्ष
स्यनावोवारयसेत्यादि चातुर्मास्यव्रतानिचाकेशान्निवर्तयीतश्मश्रूणिवा
पयीत अधःशयीतमधुमांसलवणस्त्रवलेखनानिवर्जयेत् कृतोनार्यामुपे
यादित्यादीनि च्यवलेखलंकेशप्रसादनं एवव्रतानिस्नपतोज्ञातपतिः स्र

णीऊतिर्वीघायश्चित्तं तत्त्वयोगेनवसरेवक्ष्यान: अ[illegible]हिताग्निर्दर्शेन पूर्णमासेनसमासेर्यद्यग्नीयात् नक्षयेद्वातदातस्मिन्नेवाग्नौवत्तेवयं चुमत्य त्रायविष्टाविद्वाएं सश्चरुमाकच्चनागः कृधीस्वमाएं अदितेरनागान्नेनाएं शिश्रथोविघगग्नेस्वाहा यथाहतद्दसवोगोर्यचित्यदिषिताममुंचतायजत्रा वात्वमस्मत्प्रमुंचामएं रुशातार्यग्नेप्रतरान्नआयुस्वाहेतिस्रुवाऊतीर्नुऊयात्समि धेवादधात् रुचाजपेत अत्राग्निर्देवता इदमेवाहकात्पायनोपि उपसमिंधना ऊर्ध्वसायमाऊतेग्निहोत्रेनाग्नीयादिति अशनंनक्षणापानोपलक्षणार्थं इदमध्वर्यो रपिनवति उपसमिंदनसंबंधात् अथास्तमितेहोमः सायंकालीनः एवंप्रातरूपो दयंमुषितउदितेवा उपोदयो। आदित्योदयसमीपमित्यर्थः मुषितेउषसिअनुदि

MEMORIAL

तइतियावत् उदितेकृत्स्नोदितमित्यर्थः इतिप्रातर्विकाल्यितंकालत्रयंविहितमा चार्येणस्मृतिरूपेणापि सम्पद्यिमोवत्तिरवौसायंजुऊयुस्तदा अथप्रातर्जुनेन्नित्यमु दितेर्कयथाविधीति कात्यायनोपियावत्सम्पक्कनानावंतेननस्रुक्षाणिसर्वतः लो हितत्वंचनापैतितावत्सायंतुहुयतइतिमनुः लेखवामात्रस्तुदृश्येतरस्मिन्निस्तुसम न्वितः उदितंतंविजानीयान्नेत्रहोमंप्रकल्पयेदिति चंद्रिकायां दस्तऊर्ध्वरविर्यावद्ध्रुवंहित्वानगच्छति तंवद्धोमविधिः पुण्यतिथि यदोषांतोहोमकालः संगवांतःप्रा तरितितुगौणकालविधानं अत्रअपदीहोमेनप्रायश्चित्तं तमतीत्यनिविधानात् अनापदीतुसर्वप्रायश्चित्तंनवेदेव उत्तरप्रायश्चित्तांतरस्यवक्ष्माणत्वात् एवंनि त्यहोमेयजमानस्यैवमुखंवर्त्वंऋत्विजांदेवापित्रमनुष्यहस्तोनांतुगौणमेव तत्रा

प्यनापदिऋत्विक्कृद्वारकेहोमेसर्वप्रायश्चित्तंकर्त्तव्यं अतएवस्वयंपर्वणिभुञ्जयात्
ऋत्विजामेकइतरंकालमित्यनेनपर्वकालादन्यत्रनयजमानस्यकर्त्तृत्वंव्याहरन्प
तेनतरांऋत्विजांक्रियमाणंक्रियते किंतुपर्वकालदन्यत्रगौणकर्त्तृत्वविधानं किं
च नायंभगवताश्वलायनस्यानिमतोर्थः यद्यनिमतः स्याद्देकइत्युक्तंस्यात् अ
तएवोक्तंस्मृतिचंद्रिकायां संध्याकर्मवसाने तुस्वयं होमोविधीयते स्वयंहोमो
फलंयत्स्यात्तदन्येननलभ्यते होमोयत्फलमुद्दिष्टंभुक्तःस्वयमेवतु क्रियमाने
तदन्येन फलमर्हंप्रपद्यतइति कर्तारंतमंमन्याहश्रुतिः अन्येशतक्रतोहोमादे
कस्मिंक्रतोवरं स्त्रिष्वेशतक्रतोहोमादेकः पुत्रक्रतोवरं पुत्रेःशतक्रतोहोमा
देकिकाप्यात्मनः क्रियेति नवघनिष्पुपादानेप्रायश्चित्तंनास्तीतिपारिभाषिकं १७

विरुध्येतिवाक्यंतस्यमुख्यान्नावेविधानेनमुख्यसत्वेगौणंगीकारेप्रायश्चित्तस्यकेना
पिउर्निवारत्वात् नवपर्वहोमेपियज्ञमानसान्निध्येशक्तिसत्वेचप्रवृत्तेः तस्मादना
पदिअस्तोदयकालमनादृत्यप्रदोषसंगवकालेजुह्वतांस्वस्यसान्निध्येशक्तौव
सत्यं ऋत्विगादिद्वारानिह्वतांचमुख्यत्वमेसतिप्रतिनिधिद्वयेणजुह्वतामिवसर्व
प्रायश्चित्तंसिद्धं पर्वणितुस्वयमजुह्वतांविशेषप्रायश्चित्तंहस्पतिराह आहिता
ग्निरुपस्थानेनकुर्याद्यस्तुपर्वणि क्रतौनगच्छेज्जार्यावासोपि कृच्छ्रार्द्धमाचरेत् उप
स्थानग्रहणंहोमेउपलक्षणार्थंनित्यनियुक्ताः श्रोत्रीवेपिस्वयंहोमंयजमानाकु
र्यात् श्रोतेकर्मणितत्कालंस्नातःशुद्धिमवाप्नुयादितिस्मृतेः नह्यत्रस्नातकिनःक
र्मनिमित्तंस्नानंविधीयते तस्माग्निहोत्रहोमेस्नानंत्रिषुवर्णकुर्यात्सदाग्निहोत्रिण

इति आश्वलायनोक्त्यानत्वात् इष्टयंगत्वेनस्नानादिपंचकविधानात् किंतु
स्नानस्ययजमानस्यकर्मकालः कर्मकालेयावल्लुद्धिर्विधीयते सचस्नानमात्रेन
लुप्तकर्मणीतिविज्ञानेश्वरः तच्चित्यं कर्मवैतानिकंकार्यस्नानोपस्पर्शनात्स्वयं इ
तिहरितोक्तेः दर्शेचपौर्णमासंचकर्मवैतानिकंचयत् सूतकेपित्यजन्मोदाहृत्याय
श्चित्तीयतेद्विजइतिमरीचीनाकर्मपरित्यागेदोषनिधानाच्च जन्महान्योर्वितान
स्यकर्मत्यागोनविद्यते शालाग्नौकेवलेहोमः कार्यएवान्यगोत्रजैरितिजाबालिना
व्यवस्थापनाच्च यज्ञपार्श्वेतु श्रोतेकर्मणितत्कालंस्नातशुद्धिमवाप्नुयात् होमंतत्र
प्रकुर्वीतशुद्धान्येनफलेनवेतित्रिकांडमंडन रजोदोषेसमुत्पन्नेसूतकेमृतके
पिवा नित्यंनैमित्तिकंकुर्यात्काम्यंकर्मणिकिंचनेति अतएवजातेष्टिमपिसूत १८

केकेचिदाहुः होमार्थंऋत्विक्कुशलोग्राह्यः तदाहकात्यानः इतिकात्यायनः
प्राहनाल्पविद्योनवालिशः होतास्मादग्निहोत्रमनाहुतिनासंस्कृतस्तथा नरकं
हिपतंस्येतेनुहुतः सयस्मात्तत् तस्माद्धैतानकुशलोहोतास्माद्धैदपारगइतिगो
पालः अल्पविद्यैरविद्यैर्वाऋतेपत्न्याऋतेपिवाजुहुयादग्निहोत्रंचलौकिकाग्नौ
वनापदि विहृत्पतान्व्याहृतिभिः कार्येष्टयोऽऋतीष्टिकेइति इष्टयोऽऋतिरिष्टि
स्तंतुमंतीतिबौधायनः अग्नयेतंतुमतेस्वाहेतिइष्टयोऽऋत्यातंतुमतीष्टिसमुच्च
यइत्यर्थः इदंचानापद्विषयं आपदीतुब्राह्मणमात्रस्यार्त्विज्यार्थंवरणेऽनादि
ष्टप्रायश्चित्तेषुआज्यस्थाल्याःस्रुवेणोपहत्यजुहोति प्रजापतयेस्वाहेतिप्रा
जापत्यगणस्यानुष्ठानं कुशलेनापिऋत्विजोभयासान्निध्येनहोतव्यं हयोर

समक्षंकुतमहतंनवेदितिकात्यायनवचनात् यदिऊतंपुनःप्रयोगंतदनन्तर
मान्निध्येनकुर्यात् यद्यस्नातोऋत्विग्वायजमानोवाकर्मकुर्यात् तदाघ्रा
णोक्तामिष्टिंनिर्वपेत् तदाऊर्ध्वंहिताग्निः प्रातरस्नातोग्निहोत्रंऊहेज्जुयात्सोग्नये
वरुणायाष्टाकपालंपुरोडाशंनिर्वपेदिति आहिताग्निरितिकर्तृरुपलक्षणं
त्वेन्नोअग्नेवरुणस्यविद्वान्० सत्वन्नोअग्ने० पुरोनुवाक्यायाज्ये अग्नीवरु
णयोरहमन्नादः श्रृणीऊतिवो अग्निंवरुणान्मांस्वाहेति प्रातरस्नातस्येवंदर्शा
यश्चिन्नं यन्नुस्नानंत्रिषवणंकुर्युर्यज्ञादेवाग्निहोत्रिणः अनातुरायुवानश्च
शक्तितस्त्वितरेद्विजाइतिविहितंनक्तमाहिताग्निंप्रतिसायंकालानंस्नातस्या
नाचरणेतुसर्वत्रायश्चित्तं यःसायंहोमः कर्तीसएवप्रातः यत्सायंऽह्नंतदेव १९

प्रातः कपालनाशेचैवऋत्विजांचविपर्यये पवित्रनाशेवेदेचयत्किंचित्पात्र
भेदने आज्याऊतिश्चहोतव्याव्याहृत्याप्रणवेनवेतियज्ञपार्श्वस्मृतेः इदंऽक्म
स्याप्युपलक्षणं यजमानेकर्त्रैनायंनियमः पत्न्यांरजस्वलायांप्रथमाग्निहो
त्रारंभेनकुर्यात् चतुर्थेऽह्निस्नातयातयासऽग्निहोत्रारंभेकर्त्रीमतिक्रमनि
मित्तं मनस्वतीऊत्वारभेतमुहूर्तकालपर्यंतमग्निगुप्त्यर्थंसायंप्रातर्जुऊयादि
तिकेचित् वऊपत्नीकोप्येवं अग्निमूढातेषुअविधानेनोत्पादितेषुविधाने
नस्वरूपमात्रोत्पादनेपिविहितप्रायश्चित्ताकरणेअविहितप्रायश्चित्ताकरणे
वाऽऽहृयमानेप्यग्निहोत्रेअष्टमाग्निहोत्रकालादऊर्ध्वंहुत्वाधानंकर्तव्यं च
तुरावमाऽऽहृयमानोग्निर्लौकिकः संपद्यऽतिवचनात् अष्टमाग्निहोत्रकाला

त्पूर्वमेवान्यथाकरणज्ञानेतुविधानेनाग्निमुत्पाद्यथोक्तंप्रायश्चित्तंकृत्वाकृ
तानामग्निहोत्रहोमानाकृतप्रायश्चित्तान्मनसतीक्ष्णंकृत्वाहोमान्कुर्यात् गार्ह
पत्यस्यान्यथोत्पादनेतुयेकस्मिन्नपिहोमकालेतीतेपुनराधानमेव तत्रसुदर्शा
स्तप्रयात्पूर्वमन्यथाकृतमितिज्ञानेविधानेनाग्निमुत्पाद्यथोक्तंप्रायश्चित्तंकु
र्यात् सर्वेष्वग्निषुप्रयत्नंविनाज्वलितेषु उद्दीप्यस्वजातवेदोपगन्निर्ऋतिंमम
पाशंश्चमह्यमावहजीवनंचदिशोदिशास्वाहा मानोहिंसीज्जातवेदोगाम
श्वंपुरुषंजगत् अविन्नदन्नआगहिश्रियमारिपातय स्वाहा इतिकृकृद्वये
नस्वयंप्रज्वलितेसोसमिद्वयंकृत्वाहवनीयेसर्वप्रायश्चित्तंजुहुयात् एवंद
र्शोऽस्विष्टकाप्रज्वलितेषुचाकृतिरेकैव अत्रचाकृतिद्वयेपिजातवेदोदे २०

वता अथपरिषेचनादिकालेजलबिंदुरप्युपघातेस्मार्त्तवदाज्यंसंस्कृत्य उन
त्स्वादित्यावसवःसमिंधतांत्रनर्त्वस्त्राणोवसुनीथयज्ञैः घृतेनत्वंतनुवोवर्द्धय
स्वसत्याःसंतुयजमानस्यकामाःइतिसमिद्वस्याग्नेरूपसमिंधनंकृत्वातेनैवमंत्रे
णस्तुवाकृतिंजुहुयात् आदित्येभ्योरुद्रेभ्योवसुभ्योऽस्मदंशं गोपालः ।
यदिक्षुद्रोपघातःस्यादग्नीनांतत्रतत्रत्र त्रनस्त्वितिसमिधानंत्रनस्त्वितिस्तुवा
कृतिरिति अथयस्यावास्वयंपर्वणिजुहुयादितित्र अत्रहोमाग्निनानांयवा
ग्वादीनांफलसाधनत्वान्नित्यत्रयोगएवनिवेशोनतुहोमांतरं सिद्धांतन्नाप्ये
तु पयोदधियवागुश्चसर्पिरोदनतंडुलाः सोमोमांसंयथातैलंत्रापस्तानि
दर्शोवत्विति एतेषुयेनद्रव्येणसायंजुहोतितेनैवप्रातः येनप्रथमंदेवतां

देवतांजुहोतितेनैवद्वितीयांप्रातस्सायंतेनऋमानावेतत्प्रतिनिधिर्ग्रीहीनवि
कल्पप्राप्तंमुख्यंबाधं आहच मिष्टानावेप्रतिनिधिरिति सवगव्यपयसोर्नाद
र्शिकं तदभावेअजंक्रमेणाविकंपयोदधिकापिष्टमिश्रितंवेतिपिष्टंवाहि
श्यामाकानामितिवैधायनः एवंदध्नोति घृतस्यैतुआविकांतां पयोवत्त
स्याप्यलाभेतिलतैलंक्रमेणजर्त्तिलंस्नेहःकौसुंभसार्षपं माधूकं नारिकेल
ऋवंतदभावेजलाक्तोडितंपिष्टमितिनावः जैमिनस्तु ऊधन्यमथवाबाह्यद
धिवास्यात्पयोथवा मुख्यगौणघृतानावेहविष्यंनित्यकर्मणीति श्रद्दिलीने
नवनीतंऊधन्यं शकटादिनोह्यमानेदध्नियत्फेनवत्तवतिनद्बाह्यंतधिपय
सिप्रसिद्धे नित्यकर्मणीति काम्येप्रतिनिर्नभवतीत्यर्थ आज्यपयसोः परस्पर

MEMORIAL

प्रतिनिधित्वमाहकौंडन्यः एतेसामप्यलाभेमंत्रजपः यंयंक्रतुमधीयीततमस्या
ब्रुयात्पलमितिस्मरणात् प्रतिनिधिनाप्रयोगेविधिहितस्वरूपानपवारात्विध
पराधशंकयाप्रायश्चित्तं नकार्यंनकार्यंसएव तत्रविध्यर्थः फलितोनभवतीति
अथहविर्देषप्रायश्चित्तं तत्राहपयसाश्वलायनः यस्याग्निहोत्रमुपावसृष्टाऽ
ग्न्यमानोपविशेत्सामभिमंत्रयेत यस्याग्नीषानिषीदसिततोनोअग्नयंरुधि पशू
न्नःसर्वानोपायनमोरुजायमीन्मुषइति अथैनामुत्थापयेदुदस्थाद्देव
तिरादित्युर्यज्ञपतावधात् इंद्रायरुणवतीनागंमित्रायवरुणायवेति अथा
स्याऊधस्यिचमुखेचोदपात्रमुपोहृत्यतांऽग्न्याद्यासणंपाययेत् यस्यानोस्प
स्यात्यावज्जीवंसंवत्सरंवेतिउपावसृष्टाविसृष्टवत्स उपावसृष्टाऽग्न्यमाने

कृतमयंविशेषणं वत्सविसर्गादाहोमसमाप्तेरित्यर्थः अथवास्तामानायेयव
संशयलेत् स्तृण्यसमाङ्गवतीहिन्त्याच्चथोवयंनगवंतःस्याम अद्धित्रणम
घ्नेविश्वदानींपिबशुद्धमुदकमाचरंतीतिवा स्वरमानायेशाष्टमानाये इद
मपिवत्सविसर्गाद्यादोहसमाप्तेरितिज्ञेयं ययाग्निहोत्रीशोणितंउह्येत् शो
णितंउग्ध्वागार्हपत्येसंस्कृत्यान्येनजुह्वयात् संस्कृत्यनिरवशेषंकृत्वातजा
र्हपत्येशीतेनम्मनिनीयतांब्राह्मणायदत्वा अन्येनडुग्धेणाग्निहोत्रंजुह्व
यात् ....

तिवाविष्यंदतेवैत्यादिवक्ष्यमाणंब्राह्मणोक्तंप्रायश्चित्तंद्रव्यांतरेणाश्रितेस्कंने
नवतीतिज्ञेयं यत्परिशिष्टमित्यादितुद्रव्यांतरेघृतिसमानं यदिप्राचीनहरणे
स्कन्नंस्यात्तत्रप्रजापतेर्विश्वन्नतितन्पंक्तमसीतिस्कन्नमनिमृज्योत् स्रुग्म
पिपयस्येवनान्यद्रव्ये केचित्तुदोहनादिप्राचीनहरणात्प्राकृपयसिस्कन्ने
मन्तिसमुद्रंवइतिसामान्यद्रव्यस्कंदनेप्रासेनमंत्रेणयद्यद्यङ्घमितिविशे
षमंत्रेणवानिमर्शनं उन्नयनादिरूर्वाकृतिपर्यंतङ्घेवान्यद्विविवास्क
न्नेप्रजापतेर्विश्वन्नतित्यपिमंत्रेणानिमर्शनमित्याहुः शेषेणजुहुयादित्या
स्यायमर्थः होमद्रव्यापर्याप्तावपिमात्रहीनेनतेनैवहोतव्यइति सुब्रह्मण्या।
याज्ञोघे अयमर्थः प्राचीनहरणेयावतिगतेस्कन्नंनवतितावत्येवाध्वनि २३

उपविश्यस्थालीमन्येनप्राचीनीत्वातत्रैवोपविश्योन्नयेत् नोन्नयनायस्रुत्स्कन्ना
ह्येत् नवास्रुवंप्रत्यक्प्रेषयेत् एवमुन्नीयजुहुयात् आज्यमशेषे स्थालीग
तस्याप्यशेषेकर्त्तव्येत्याग्निहोत्रहोमोक्तविधानेनाग्निहोत्रायाज्यंसंस्कृत्योन्नीय
जुहुयात् एतद्विधनंकुशेष्वासदनादारभ्यआहोमाद्देयं अग्निविधावयमा
कारोनतुमर्यादायां एवंसस्रुत्रुक्स्कंदनेपितदर्थमुन्नयनंकार्यं अत्रत्रि
रुन्नयनंनचतुर्थइतिकेचित् वारुणींजपित्वावारुण्याजुहुयात् अस्यार्थः
ऋचीक्तौविदितप्राकृतमंत्रमपोह्ययांकांचिद्वारुणीश्चजपित्वाययाकया
चिद्वारुण्यापश्यमाकृतिंजुहुयादिति अत्रयजमानस्यानश्नतोन्नमान्यहोमात्प्रा
रुणीजपोवारुण्याहोमोनश्नतंचेतित्रयमपिसमुच्चयेनशेषेणजुहुयात् इत्यत्र

मात्रापचारहोमेऽनरुन्नीयहोमेऽाज्यहोमेचसमानं ऽनहोमंवगाणगारिः एऽ
त्रिष्ऽपिपक्षेष्ऽश्वहोमंसमाप्यऽनहरणादिसर्वंतंत्रंकर्त्तमित्यर्थः ऽथमत्रप्
योगक्रमः ऽग्निहोत्रपचारेणान्यापंचारेणावापयसिस्कन्नेदन्निमृश्ययद्ये
तिजपेत् सर्वप्रायश्चित्तंविस्मुस्मरणंच सर्वस्कंदनेमाऽघ्रातेनजुऊयात् य
द्दिप्राचीनहरणेवेलायांस्कंदेत् प्रजापतेर्विश्वन्नतीत्यादिनान्निमृश्यावसिष्टे
नजुऊयात् तस्यामप्यनवऋोषेहोमिकऽव्येसंस्कारऽकारेणाज्यंसंस्कृत्यजुऊ
यात् उन्नयन्नोन्नरंस्थालीगतस्वस्कंदनेसामान्यस्कंदनेसामान्यस्कंदनेसा
मान्यस्कंदनांगमंत्रऽग्निः पक्षत्रयेपिकर्त्तव्यांकांचिद्दारुणीजपित्वायद्याक्ष्य
विद्दारुणंऽथमाऽऽतिंजुऊयात् नत्राकृतमंत्रेण यजमानोनन्नानंकुर्य्या २४

त् पर्युदासोयंगाणगारिमत्रेऽनकर्त्तीविकृतंहोममाकृत्याकुर्यात् इतिपय
स्कंदनप्रायश्चित्तं ऽधिश्रितमग्निहोत्रद्रव्यंस्थालीमूलेनस्रवतिचेतत्राह्याश्व
लायनः ऽग्निहोत्रमधिश्रितंस्रवदग्निमंत्रयते गर्न्नस्रवतमदेगेमकर्मीग्निर्हो
तात्रथिवंतरिक्षंयन्नश्च्युतदग्नावेवतन्नाग्निप्राप्नोतिनिर्ऋतिंपरस्तादिति ऽग्
निमंत्रयतेस्थालीस्रवंतीमग्निहोत्रिकां गर्न्नस्रवंतमित्यादिपराचैरंतकेनवृ
मृदादिनाचसंदध्यात् विधुंदऽाणमित्यवेतिगोपाल ऽतोगर्न्नस्रवंतमित्यनि
मंत्र्य विधुंदऽाणंसमनेवरुनांयुवानांसंतंपलितोजगार देवस्यपऽ्यकाव्यंम
ह्मित्वाघाममारसत्यः समानेतिस्रवंतीस्थालींमृदालेपयेत् तत्रशेषेणजुऊया
त् ततःसर्वप्रायश्चित्तं इदंपयःसाधारणं ऽथोद्वासितस्यान्यऽव्यस्यस्कंदने

प्रायश्चित्तं स्कन्नेऽव्वंसमुदंवः प्रादिणोमिस्त्वायोनिमपिगछत अरिष्टास्मांकं वीरामयिगावः संतुगोपतावितिमंत्रेणानिमंत्र्यक्षोषेणप्रवरेत् उद्वासितस्कन्नप्रा यश्चित्तं अथाग्निहोत्रस्थालीनिन्नावेत्तस्यास्थानेऽन्यास्थालीनिधायतांम निमंत्रयते नूरायुर्मेधारयतप्राणंमेधारयतप्रजांमे धारयतपशून्मेधारयतम् आयुःप्राणाःप्रजाःपशवःपरासिधेरन्निति ततोद्वादशगृहीतेनस्रुचंपूर्यि त्वाऽगीदिगणेनमिंदादिगणेनचप्रायश्चित्तंबोधायनोकुर्यात् सर्वप्रायश्चित्तो न्नात् नग्नामश्रुप्रक्षिपेत् नूमिर्नूमिमगान्माताम्मातरमन्वगात् नूयाम्भउत्ते पशुनिर्योनोद्वेष्टिसनिधतामिति सर्वत्रमृन्मायानांयात्रांणानेदेनऽदमेवप्राय श्चित्तमिति प्रायश्चित्तपदीपे तदेतत्तद्बोधायनानामेव आश्वलायनस्तु निर्मो २५

स्थालींनूमिर्नूमिमिस्पमुप्रक्षिपेत् वत्सीनवीनांयोजयेत् सर्वप्रायश्चित्तंकुर्या त् इतिस्थालीभेदेनप्रायश्चित्तं अथस्थालीभेदनिमित्तऽव्यस्पप्रायश्चित्तं निर्व ऽवंसमुदंवइतिमंत्रेणानिमृत्रपामुप्रक्षिण्यान्यऽत्रेणान्यस्थलांघृतेनस्रुचया त्वंप्रायश्चित्तंवेति अथाग्निहोत्रऽत्रेमधिश्रितंयदिस्रवेत् तदाप्रायश्चि त्तमुक्तमाचार्येण अग्निहोत्रंजारशरायत्समोषामुमितिहेशारमुदारेत् इति सोषामुमित्यनिमंत्रणं अमुमित्यस्यस्थानेयजमानहेष्वनीमरत्नीयात् समोषा देनदत्तमिति तदनावेसमोषाणपानमिति ऽव्यशेषेतिः प्रायश्चित्तं अथवि ष्यंदमानेऽवंणिप्रायश्चित्तं तत्रोदितस्यविषंदेऽश्वलायनः विषंदमानं मरीद्योः पृथिवीवनऽस्यादवंगोऽस्मत्समंतेनिनयेदिति तस्यायमर्थः उखासि

तेपयः साधारणंहविस्तापवत्रोनविष्यंदेतेतदा मद्रीद्योः दृथिवीचनइमंयज्ञं
मिमिक्षतां पिपृतांन्नोभरीमभिरिस्माइवनीयमनमस्मांतेनिनयेत अन्येनउक्षो
व इतोषेणेतिकेचित इत्युद्गासितइअविष्यंदनेआयश्चित्तं अथाधिश्रितंविष्यं
दनेपयःसाधारणइव्यमस्कंधनेवानाडवसआहुतेयेत्तं ऐतरेयब्राह्मणे अधि
श्रितस्कंदतिवाविष्यंदतेतदग्निरुपनिमंत्रयतेपयो ग्नातिर्वाआपोयेनदक्षिणेन
पाणिनानिमृज्यजपति दिवंतृतीयंदेवान्यज्ञोगात्रतोमाडविणमाष्टांतरिक्षंतृती
यंपितॄन्यज्ञोगात्रतोमाडविणमाष्टपृथिवीतृतीयंमनुष्यान्यज्ञोगात्रतोमाडवि
णमाष्टयथारोजसास्कन्नितारज्ञांसिवीर्यंनिवीरतमाज्ञविष्टः यपयतेशतितो
सहोनिर्विस्रंश्रगन्वरुणाश्रर्णरूतावितिइत्यधिश्रितविष्यंदनेसामान्यउक्थ २६

स्कंदनेचायश्चित्तं अथकेशादिनिष्टोषायश्चित्तं तदाह्यश्लायनः सान्ना
य्यवद्वीनत्से वीनत्सेकेशादिनिउष्टेग्निहोत्रः हविर्मित्रवनापत्याक्षवामध्यगेन
पलाशपर्णेनवल्मीकेजुहुयादितिसान्नाय्यउष्टिवत्प्रतिपन्निरित्यर्थः नचसा
न्नाय्यस्यवल्मीकवपायांवाभुवाप्रतिपन्नेरुक्त्वास्रुनेवन्यायेनाचापिशतिरिति
देशावाक्याज्ञवत्वितिवाक्यं तत्रोपदेशेनैवाभुवक्षेपस्यप्राप्तत्वात्पुनर्विधानंवैय्या
पत्तेः सूत्रहयस्यतुसामान्यविशेषान्यायेनाधोनरुरुक्षे सामान्यतोहविर्मित्रस्यै
नत्सेअभुपक्षेपः अग्निहोत्राउव्यस्तुवल्मीकइति यद्वापयसःसान्नीयवस्तु
पतिः अन्यत्रस्याभुवक्षेपइति केचित्प्रतिपन्नोविकल्पमाहुः इतिकेशादिनि
उष्टोषायश्चित्तं अस्यापवादमाहगोपालः पिपीलिकामक्षिकानिःक्षुद्रकीटैर्नउ

यति तानुद्धृत्याङ्गिरश्चुक्ष्यतद्धस्त्यग्रुतामिति अग्निहोत्रऽग्नेवृष्टिर्विऽयाते
घायश्चित्तं अग्निवृषेमित्रोजनान्यातयतिब्रुवाणइतिसमिधाधानं अग्निहो
त्रऽग्नेवृष्टिर्विद्वश्चेत्यंतंतितदा मित्रोजनान्यातयतिब्रुवाणोमित्रोदाधार१
पृथिवीमुतद्यां मित्रः कृष्टीरनिमिषाभिचष्टेमित्रायहव्यं घृतवज्जुहोतस्वाहे
तिनिमित्तानंतरंसमिदंतरंमाहवनीयेजुऊयादितिसूत्रार्थः हस्तिकृतोमसमे
त अग्नेतुव्रतपतेव्रतमचारिषंतदशकंतदवापंतन्मेराध्यतामिदमहंमामृतात्स
त्यमुपैमीतिव्रतमयोघानेनमंत्रेणव्रतसमिदाधानमाऊः इत्यनिरु
क्तायश्चित्तं अथोपोदयमनुगतिघायश्चित्तंशाद्यश्चित्तऽदीये अग्निहोत्रहवि
: पाकार्थमुद्धृतेग्नावनुगतेयानितऽत्याद्यहोत्रादीनामन्यतमेनव्रायंतकुर्या
दिति चतुर्होतारमित्येकेव्याहृतयऽइत्येकेनिदाऊतीत्येकेमनस्वतीत्येकइति २७

बोधायनोक्तेः आश्वलायनस्तुव्याहृतिहोमंकुर्यात् उद्धृतस्यगार्हपत्यस्य च
नाग्नेमंथनादितपस्वतीष्टयंतंश्रुवंवत् ततोगारनिर्हणादिहोमशेषंसमापयेत्
आपोदेवर्त्मानेगार्हपत्यानुमेत्वित्यापोदेकदेशंगार्हपत्यमेनिधायसर्वप्रायश्चित्तं
गोपालः श्रुवाऊतौऊतायांचेत्स्कंनास्याऽन्नराऊतिः अपिवोत्तरयाऊत्याश्रुवं
मन्निजुहोतिचेत् यत्रवेत्येतच्चाधायसमिधंश्रुवेपावके ततएवोपदोहाद्धुत्वा
ऊत्वोत्तराऊति अन्यांऽश्चाघृतंश्चापिजुऊयात्अग्निहोत्रमिति इदमेवयत्रत्य
वनस्पतइत्युत्तरास्याऊत्याः स्कंदनइतिब्रुवतआश्वलायनस्यामतमिसनुसंधेयं
अत्रेत्यंऽशयोगः श्रुवाऊतौऊतायांऽउत्तराऊत्यर्थंपयःस्कंदनेप्रजापतेर्विश्वन्
तातिश्रुवंवत्स्कंनयोनिमृऽइपाशुप्रक्षिप्यत्रवेत्यवनस्पतेदेवानांगुह्यानां

मानि तत्रहव्यानिगामयत्यादेतिसमिधमाधायशेषेणजुहुयात् अन्यत्रहव्य
होमपक्षेतुस्कंनंसमुद्रंवः प्रहिणोमीतिमंत्रेणानिमत्रमाश्रुस्कन्नेप्रक्षिप्य
यत्रवेत्येतिसमिधमाधायशेषेणजुहुयात् उनयत्रापश्रोषेपुनरुन्नयनं आ
ज्यमशोषइतिज्ञेयं पूर्वाकृत्यासहैवोत्तराकृत्यातेपियत्रवेत्येत्यादीतिआतद्वय
पूर्वाकृतिंविस्मृत्येवोत्तराकृतौहुतायामपीत्यामितिचंद्रिकायां तदऽयमर्थः
पूर्वाहुतौहुतायांयद्यत्तराहुतिःस्कंदेत् पूर्वाहुतेरुपरिवोत्तराहुतिःपते
त् पूर्वाकृतिंविस्मृत्यवोत्तराहुतिंजुहुयात् सर्वत्र यत्रवेत्येतिसमिधमाधा
यस्कन्नमनिमंत्रशोषांतत्संमुत्तराजुहुयात् निःशेषस्रुहुतेचात्रिरभ्युन्मीय
यत्रवेत्येतिजुहुयात्पुनरहोमांतंकुर्यात् अल्पावशिष्टेत्ववशिष्टेनैवतत्संमु ३८

शराहुतिः मात्रापचारेतशेषेणसमाप्नुयादितिन्यायात् नक्षणस्यापर्याप्तोलोप
णचेतिस्कन्नप्रायश्चित्ते अस्मापवादः सर्वमिदप्रायश्चित्तंआहुतिपरिमाणंस्यं
स्कंदनएव नन्वनस्य आहुतिपरिमाणंच प्रदर्शमाणंस्रुवविलेखरणं क
विणानामंगुष्ठपर्वमात्रं तंतुलानोशतमित्यादि चंद्रिकायांतु आहुतिपरिम
णानुक्तस्कंदनेस्कन्नानुमंत्रेणंकृत्वासर्वप्रायश्चित्तमित्युक्तं प्रायश्चित्तप्रदीपे
नस्मन्यग्नेरविद्वनिवेद्यास्तीर्णेबर्हिषि कृत्वेविस्रस्यपाणोवस्कन्नदोषोन
विद्यतइति अथवायप्रायश्चित्तं अग्निहोत्रेउपसन्नेचक्रीचछाकुरुषोवा
विरमंतरियात्पाथिकृतीकुर्यात् प्राग्निष्टंगमंतरेणातिक्रामयेत् स्वप्नवा
तुकश्चिदस्तिशेषः इदंविष्णुर्विचक्रमेइतिमंत्रेणगार्हपत्यनस्मनोमुनः पदंप्रति

पूरयेत् प्रतिपदं मंत्रावृत्तिरिति ततस्सर्वत्रततुंतन्वन्नजसोनानुमन्विहीतिमंत्रा
वृत्त्यानस्मनागार्हपत्यादाहवनीयपर्यंतमस्मरंश्चाज्यधारांचकुर्यात् ततश्चा
हवनीयमनुगमयित्वापुनः प्रणयनमंत्रेणप्रणीयेतिशिष्टेते यज्ञदक्षंवत्रहि
तंपदंहितेसूर्यस्यरश्मीनन्वाततान तत्ररयिष्टमनुसंभवेतांसन्नः सृज्मुम
त्सावाजवत्सा त्वमग्नेसप्रथाश्चसिजुष्टोहोतावरेण्यः स्त्र्याय्तंविन्तन्वतइति
द्वाभ्यां ततःप्रक्रांतमग्निहोत्रंसमाप्यतेष्वग्निष्वपाथिरुतीकामैर्याऽनुगम
नंप्रणयनपक्षएव नाज्यस्रुगादयोद्विपदामकैटविडालखरकाकमृग
पशुकीटसरीसृपादीनांवह्नीनामृत्विजामध्यतः कर्ममध्येगमनेसतिद्वाद
शगृहीतेनजुर्गमनस्वतिवाहुतीश्चजुहोति आनोवारण्योवावह्निनाम
ध्यतोगलेत् आहवनीयमुद्वासयेदग्नेश्चर्मितिप्रणीयस्वमग्नेसप्रथा

पद्येतकालत्रयश्चित्तिरितिनेतन्मनसिकुर्यादित्याऽऽरात्मन्मस्हिनावंतीतित
द्धैन्मसिकुर्वीतगार्हपत्यादविच्छिन्नामुदकधारांहरेन्नेतन्वन्नजसोनानुमा
न्विहीत्याहवनीयादिति तत्कर्मकालादन्यत्रज्ञेयं यदाकदाचिदितितुक
मीरंनोनरंब्योपसादनात्सर्वदोमानरंचेतिविवेकः सूत्रांतरेतु पुरुषगोष्ठा
मेगेहिषवराहमृगश्वापदादीनांकर्ममध्यादन्यत्रवह्नीनांमध्यतोगमनेस
र्वत्रयश्चित्तं कर्ममध्येतु सूत्रादयोद्विपदामर्कटविडालखरकाकमृग
पशुकीटसरीसृपादीनांवह्नीनामृत्विजामध्यतः कर्ममध्येगमनेसतिद्वाद
शगृहीतेनजुर्गमनस्वतिवाहुतीश्चजुहोति आनोवारण्योवावह्निनाम
ध्यतोगलेत् आहवनीयमुद्वासयेदग्नेश्चर्मितिप्रणीयस्वमग्नेसप्रथा

स्तीतिनमुपस्थायपाथिकृतिंकुर्यात् कर्ममध्येचेत्आनोवारयोवाऽग्नी
नांमध्येगच्छेत् आहवनीयमुद्वास्यपुनः प्रणीयसर्वंप्रायश्चित्तंजुत्वा
पाथिकृतीकुर्यात् अग्नीनांमध्येवाऽऋत्विगग्निमध्येवाद्विपदानांवाचतुष्प
दानांनागमनेमिंदादिगणः द्वादशगृहीतेनऽगीदिगणोवा मनस्वतीवे
त्येतत्कर्ममध्येवेदितव्यं आश्वलायनानांतुयत्कीवदित्युपलक्षणंतत
श्चसूत्राङ्गरोक्तानमपिगोछागा दीनामप्येतस्मिन्मनेपाथिकृत्सवत्सनऽ
गादि नऽऋंतालनिवासिना अग्नीनामंतरालेवा यनोवारयोवाश्वा मनु
ष्यस्योवापशवोवपक्षिणोवासमीदायोवानिर्गच्छेयुस्तत्रपाथिछतीति अ
थचक्रिनामल्पोयद्दतोप्रायश्चित्तं चक्रीनांपरिवीजकानिःस्पर्शंसर्वप्राय

श्चितमिति परिवीजकादयस्तत्स्वयंचप्रदीपेःसोदरेज्येष्टेनातर्यकृतदारिक
नीयाकुदोढःसपरिवीजकः ज्येष्टःपरिविन्नः कन्यादातापरिविदानः क्रिया
स्तूर्वमपिदेयंकन्यामदीयेतिचोक्तनिश्चयेनयः कन्यांस्वीयांकरोतिस
रिविदानः यःसोमंवमतिसोमवामीअधोविरक्तसोमः मसोमातिपति
वा नक्षेषुक्रमेणयोनयनक्षयतिसनक्षांतरितः यतोविहितंनअक्षय
तिसक्षक्षरहितः अयज्ञेष्टोयज्ञंकरोतिसयज्येष्टोज्येष्टःपरिष्टश्रुति वक्ष्य
नामेकदेशापहरेसर्वप्रायश्चित्तं अथाग्निविहिप्रातप्रायश्चित्तं आहृत्य
नायनः आहवनीयमवदीप्यमानमवक्रुश्यापरासादितंतएकंपर
ऊतएकमित्तिसंवपेत् अस्यार्थः आवेदनीयस्यैकदेशं समस्तोवा

यद्यायतनाऽऽक्रम्याचाक्रम्यापरासत् हेदेवहिर्गच्छेत् तदात्तमग्निऽइदं
तएकंपरऽआतएकंतृतीयेनज्योतिषासंविशस्व संवेशनेतन्वाश्चारुरेधि
शिवोदेवानांपरमेजनित्रेइतिमंत्रेणायतनेपुनः संवेत् त्रीषश्चिन्मंत्राहुति
तत आज्यंसंस्कृत्यसमस्तव्याहृतिभिः सर्वप्रायश्चित्तंजुहुयात् स्त्रेदीय
मान[illegible]यावत्प्रायश्चित्तकालंजीवतएवैतत् आग्निस्फुलिंगमात्रइतिश्रु
पनार्थमितिवृत्तिकृत् नूसंबंधसत्येवेतिसिद्धांतनाप्यकृत् स्त्रीणांबहि
बहिर्गतेत्रौप्रायश्चित्तंश्रापणार्थमितिदेवत्रातः कृत्स्नाग्नेर्बहिष्पातएवैतत्
प्रायश्चित्तमितिरुद्रदत्तः अग्नंतरबहिष्पातेतूक्तंशीर्षक्षिप्यसर्वप्रायश्चित्तं ६
दमेवदर्शपूर्णमासादावपिज्ञेयं ग्राम्यापरासोर्ध्वमाहवनीयगमनेतुपाथिकृ ३१

तीष्टिः यद्विवतीयादितिसूत्रेतुग्राह्यक्षेपेमंत्रनिवृत्यर्थः तेनग्राम्यापरासो
र्ध्वगमनेतूक्तंमायतनेप्रक्षिप्यपाथिकृतेष्टिः इदंकर्मणोबहिः दर्विहोमम
ध्येवेत्प्रक्रांतंकर्मसमाप्येष्टिः इष्टिमध्येचेत्तदेवतंत्रमुपजीव्यपाथिकृती
तिवृत्तिकृत् प्रकृतेष्टिंसमाप्येतिदेवत्रातसिद्धांतनाप्यकृतो अनियुक्तास्तु
समिष्टयजुयःस्वंनिमित्तेतदानीमेव तस्यांनिमित्तेतुप्रक्रांतंकर्मसमाप्यैव
ष्टिरितिव्यवस्थामाहुः पथिकृत्सामग्निःपथिकृद्देवता अष्टाकपालः यौगि
मासंतंत्रं प्रधानमुपांशु वेत्यादिविधोऽधनःपथश्चदेवाजसा अग्नेयज्ञे
पुमुक्त ॐ३ये३०हेअग्निपथिकृतआदेवानामपिपंथामगन्मयत्कृवाम
तदनुप्रवोल्कुं अग्निर्विद्वान्सयजात्सेऽहोतासोऽअद्याँक्षत्कल्पयाती

३ वोऽ अग्नेःपथिकृतोऽमन्नादः अनड्वांदक्षिणा पुनरालंनजपत्वर्जसंति
ष्ठते अथहोमकालातियज्ञिप्रायश्चित्तं तत्रगोणकाल महाचार्यः प्रदोषो
तोहोमकालः संगवांतःप्रातरिति प्रदोषोरात्रेःश्वः चतुर्थभागः तूदेशेः
ऋतोयस्मनवघटिकाइतियावत् केषांचित्पंचमीषष्ठीनाडिकेप्रदोषश्च
देनोच्यते तदंतोचाहोमकालोइतिवृत्तिकृत् संगवः पंचधाविभक्तस्माद्
द्वितीयोभागः एवंत्रिंशन्मानेनद्वादशघटिकाः दिवसस्यतृतीयोभागइ
तिकेचित् तदाद्वादशघटिकाः दिवसद्वितीयोयामइतिदेवज्ञातोक्तिस्तु
भागतिप्रायेणेतिबोध्यं सिद्धांतस्तोप्येतु दिवसस्यतुर्यभागः संगवइसुक्तं
तत्रसार्द्धसप्तघटिकाः कालः एवंप्रदोषसंगवकालयोरादर्शक्रियमाणे २१

होमेनप्रायश्चित्तं तदतिरिक्तेतुप्रायश्चित्तंनवति प्रायश्चित्तार्हगोणकालमा
ह्बोधायनः सायंहोमस्यसर्वमहरिति तादृशगो
णकालेजुह्वतः प्रायश्चित्तमाह्श्वलायनः तमतीनीयचतुर्गृहीतमाज्यंजुहु
यात् तंप्रदोषसंगवरूपमित्यर्थः होममंत्रमवस्थयामाह यदिसायं दो
षावस्तर्नमः स्वाहा यदिप्रातः प्रातवस्तर्नमः स्वाहेति कस्मैमंतरमाह अ
ग्निहोत्रमुपसाद्यसूर्यवःस्वरितिजपित्वा वरंदत्वाजुह्वयादिष्टिश्चवाकूणी ऊ
त्वाप्रातर्वरदानंअनुगमइत्वाहवनीयउनः प्रणयेदिदेवक्षेमणधिमापृहा
सीरमुमामुष्मायणमितितत्तइष्टिमित्रः सूर्यानिमहिनादिवेदासमित्रमहौ
अस्तुप्रयस्वानितिसंस्थिता मांपत्नामहवाग्नोग्नीज्वलोहरनशंतु।

पासीतेति अस्यार्थः अग्निषुस्वकालप्रणीतेषुहोमेष्वोक्तकालातिपत्तौगार्हपत्ये
आज्यंसंस्कृत्यजुह्वांचतुर्गृहीतमाज्यंगृहीत्वामाग्नेयकालातिपत्तौदोषावस्तर्न
मः स्वाहेति आहवनीयेजुहुयात् अग्निर्देवता ततःकर्मसमिधानादिसर्वं
समाप्येत् ततस्तेष्वेवाग्निषुतदानीमेववारुणीकुर्यात् ज्ञातस्तुवतुर्गृहीतो
तंसमानंहोमेप्रातर्वस्तर्नमः स्वाहेतिमंत्रेविशेषः अत्राप्यग्निर्देवता तत
उपसादनांतंकृत्वाध्रुवः स्रुचितिजपित्वाजुहुयात् दृष्टंतेवरदानंततः
शेषंसमाप्याहवनीयमनुगमइत्वाधुनस्तमेवाधरेत् इहैवक्षेम्पणधिमाव
हासीरमुंष्मामुष्यायणमिति यथाज्ञातमंत्रेणेतिदेवत्रातेः वृत्तिकृत्अमु
मित्यस्थानेद्वितीयांतंयजमाननामo अमुष्यायणस्थानेयजमानयजमा २२

नस्यपितुर्नामनिर्दिशेत् यदिपिताजीवति देवदत्तंभारद्वाजायणमिति यदि
पितानजीवतितदाभारद्वाजमितितदादेवदत्तंभारद्वाजमितिनिर्दिशेत् इ
त्याह एवमनुगम्याहवनीयंपुनःप्रणयेद्दक्षिणाग्नित्तुसएव ततःस्रुचावा
ग्नीन्यत्नीयजमानेनःवाग्यतावनम्रतोज्वलयंतावुपासीतां ततोह्योऽग्नि
नरात्रिरूर्ध्वंचतुर्थंनागेग्निहोत्रेकुर्युः एकस्माःपयोधिश्रित्यतत्रद्वितीयमा
नयेदितिशेषः तेनपयसाहोमः ततस्तोदक्षिणाग्म्याहवनीयोपरित्यजेत्
सार्धमेवेका एतऊर्ध्वंप्रायश्चित्तंस्वकालएवप्रणीयतेऽग्निषुहोमकाला
तिपत्तौनवति अप्रणीतेष्वेकालातिपत्तौन्यत्संतापदिअनुकृतिप्रायश्चि

नेकृत्वाहोमंकुर्यान्नकालातिपत्तिप्रायश्चित्तं अपैनोदित्तिप्रणीयतेषु
कालातिपत्तौआहवनीयमात्रेप्रणीयस्मार्त्तवदाज्यंसंस्कृत्यस्रुवाज्जतिमाह
वनीयेजुह्वयात् मनोज्योतिर्जुषतामाज्यंविच्छिन्नंयज्ञंसमिमंदधातुया
श्रेष्ठयायसोयाश्चनिष्टास्ताः संतनोमिहविषाघृतेनस्वाहेति तमाहवनी-
यंपरित्यज्यानुद्धरणप्रायश्चित्तसहितोहोमः कार्यः सायंविहृतेष्वग्निषुक्र
कृतहोमस्यौहोमांतरकालप्राप्तौकालातिपत्तिप्रायश्चित्तसहितेसायंहोमं
समाप्यनुद्धरणप्रायश्चित्तसहितंप्रातर्होमंकुर्यात् प्रातर्विहृतेष्वग्निषुता ह
ग्रसायंकालप्राप्तौकालातिपत्तिप्रायश्चित्तंप्रातर्होममुपक्रम्यतत्रैवानुगम
नश्वर्वकंपुनः श्रपीतादहवनीयश्वर्वश्रपीतदक्षिणाग्नौवह्येऽघेनसायंहो ३४

मोनतुतदर्थमनुद्धरणप्रायश्चित्तमुद्धरणंवा अविहृतेसायंहोमस्यप्रातः।
कालपर्यंतंमुत्कर्षआपदिअनुद्धरणप्रायश्चित्तमात्रं अनापदितुमनस्वती
सहितंप्रायश्चित्तंकृत्वासायंहोमंविधायानुद्धरणप्रायश्चित्तंसहितप्रातर्हो
मः अविहृतेप्रातर्होमस्यसायंकालपर्यंतमुत्कर्षतथैवापद्यनापदिवानु
द्धरणप्रायश्चित्तसहितंप्रातर्होममुपक्रम्यतदर्थंघ्नग्निष्वेवसायंहोमांतंनतु
तद्धरणप्रायश्चित्तंसायंहोमार्थंविहृतेष्वग्निषुद्वितीयसायंकालपर्यंत
मुत्कर्षेकालातिपत्तिप्रायश्चित्तसहितंसायंहोमंसमाप्यअनुद्धरणप्रातर्हो
मंउपक्रम्यतदर्थंघ्नेवाग्निषुसायंहोमांतं ॥ ॥प्रातर्होमार्थंविहृतेष्वग्निषु
द्वितीयप्रातरहोममुत्कर्षेकालातिपत्तिप्रायश्चित्तसहितंप्रातरग्निहोत्रं

उपक्रम्य हुत्वाऽग्नेमसायंहोमांतंकृत्वातावग्नीपरित्यजानुद्धरणप्रायश्चित्त
सहितप्रातर्होममुपक्रम्य तदर्थमेवाग्निमुद्धातेन्नत्वेष्टानुद्धरणप्रायश्चित्तं
समापयेत् एवंविहृतेसायंहोमस्यद्वितीयसायंकालपर्यंतमुत्कर्षेप्रातर्होम
स्यद्वितीयप्रातःकालपर्यंतउत्कर्षेपूर्वं अत्यापदिएकस्यहुयोःवक्तव्यार्थि
विच्छेदनानुद्धरणप्रायश्चित्तं किंतुमनस्वत्येवेत्याहाचार्यः अग्निहोत्रेहोमेवेति
अग्निहोत्रहोमानावेपिमनस्वतीकार्येत्यर्थः तोकृत्वापक्षहोमविधानेनयति
होमंवकुर्यात् तदाहपरमतत्वेन अतिहोममेकेइति बोधायनस्तु सायंहोमा
तिपन्नोसायंदोषादिकेनत्र होमश्चतुर्होतेनमनस्वत्याथवानवेत् प्रातर्होपा
दिमंत्रःस्यात्प्रातर्यदामनस्वती कृत्वातीतंततः प्राक्संजुह्वादग्निहोत्रकं एका ५५

हाद्यग्निहोत्राणामतिपत्तिर्नविद्यदि इष्टिरष्टाकपालेनकार्यातंतुमतेमये अतीता
नांचसर्वेषांप्रतिहोमोनवेत्कृतात् अर्वाकृषण्मासतश्चैवषण्मासादिनिगद्यते यो
षितेयजमानेतुहोमश्चोषोनवेपति मनस्वतीतंतुमतीप्रतिहोममितित्रयं एवंदीक्ष
शुचिस्निःस्यादग्निहोत्रादिपातने समारूढेषुशुभ्राद्याःक्रमादिष्टमईरिताः शुचि
श्चपावमानश्चतंतुमापथपाथिकृदिति दीक्षवक्ष्यंस्तुषण्मासानग्निहोत्रातिपातने
इष्टिश्चतुर्हविः कार्यातस्माएतास्तुदेवताः पथिकृत्तंतुमानग्निर्वैश्वानरस्ता
था अग्निर्व्रतपतिश्चेम्नः शुरोडाशांस्तुनिर्वपेत् अग्निर्वैश्वानरःस्वकः स्वाहाद
शकपालकः इतरेष्टकपालास्युः स्वाहार्यस्तुदक्षिणा ततोतीतानिसंख्याय
कृत्वाग्नंजुहोतिव अग्निहोत्राणिलुप्यैरन्यदिसंवत्सरंतदा इष्टिःसप्तहविष्का

स्मादेवताः ऋमन्त्राः स्त्विमाः पवमानोग्निर्वैश्वपावकश्चशुचिस्तथा पथिकृन्नं
तुमान्द्यातपतिर्वैश्वानरस्तथा स्माद्दशकपालःस्मादन्वाहार्यस्तुदक्षिणा
ततोनीतानिसंख्यायजुत्वाप्तंजुहोतिच नश्चर्ध्वंउनराधेयंविधेयमग्निनाश
नाद इतिकालातिपत्तिप्रायश्चित्तं अथाग्निहोत्रसमासः बोधायनः अथाग्नि
ग्निहोत्राणांसमासोराङ्विघ्नमे व्याधिपीडायामध्वागमनप्रसंगेगुरुकुत्सा
सपेक्षायांमातृपितृकलत्रपुत्राद्यसत्येबलवतानिरोधादोदेशकालद्रव्यानु
पपत्तौचात्यंतापत्तिति पक्षदोमविधिश्चास्तकृतहोमप्रयोगश्चष्टमः अथानु
पदिपक्षहोमेप्रायश्चित्तंयज्ञपार्श्वे अनातुरोश्वासीवनिश्चेतोनिरुपद्रवः पक्षे
होमंतुयोदद्यात्सचरेत्पतितव्रतमिति गोपालः नैतुज्ञामित्याकार्यनरोगान्ने

MEMORIAL

चलोनतः नैतच्छक्तिदधानस्तुकुर्योद्ब्राह्मणोयदि अनापद्यावरन्निष्यान्नंतुमत्सा
यज्ञंतमइति पक्षहोमेकृतेध्रीयमाणेग्नावनुगतेमंथनारंभात्यागस्तादोउनरा
धानंप्रतिनिधानावात् होमसमासावधिमाहमंडनः त्रितीयेनंतरपक्षेसमा
संनसमाचरेत् आपश्चेदनुवर्त्तेतदीर्घकालंकथंचन यावज्जीवमवच्छिन्नान्
पक्षहोमासमाचरेत् आदेहावधिस्तत्रनपक्षगणनावधीरिति अथाग्निसमा
रोपः सचद्विविधः अरणीसमारोपः पालिसमारोपश्च तत्राग्नरणीसमारोपेत्र
यंतेयोनिर्ऋत्वियायतोजातोअरोचथाः तंजानंसप्तआसीदाथानोवर्द्धयाग्नि
इतिस्वसूक्तपवित्रमंत्रापावदोनसमारोपमिद्धिः तथाचसमारोपन्नमेणोपेक्षिता
नां अग्नीनामनुगमेनुगमेनुगतप्रायश्चित्ते विधिनाग्नयउत्सादयाः नपत्यवरो

रविधिना अन्यथोत्पादनेऽनराधानं यथाविधिसमारोपेकृतेपिअविहितमंथने।
नाग्निसिद्धिः तदामंथनोत्पन्नमप्यग्निंपरित्यज्यपुनस्तत्र विधिनाकार्यं त्रमान्न
स्मिन्नग्नौचतुरात्रेक्रियमानेऽनराधानं यद्यविधिनामथिताग्निष्वेवजुहोत्यित्वतु
रात्रात्पुनराधानं अन्वाहितानामविधिनासमारोपितानांअनुगमोत्तरउदयास्ता
दोवपिनपुनराधानं अनन्वाहितस्थलेपुनराधानमेतिगुरुचरणाः अन्वाहि
तगार्हपत्यप्रान्त्रयसमारोपन्त्रमेणापेक्षितस्यानुगमनोत्तरं उदयास्तदोसत्यपिवै
श्रिकर्म्मतेनराधने समारोपन्त्रमेणैवमंथनोत्पादितेग्नौचतुरात्रमग्निहोत्रैक्रिय
मानेनवसेवनत् पक्षहोमादिविधिनाग्निहोत्रहोमेषुकृतेषुसमारोपन्त्रमेणम
थनोत्पादितेग्नौनपुनराधानंसत्यपिचतुरात्रातिक्रमेविहितमंत्राद्यंगोपथमंथ

नेनत्वपरुद्देयोआयतनपक्षेपात्पूर्वमनुगतेरणीस्थनस्मनारणीसंसृज्य
स्तोजज्ञइतिमंथनंकृत्वागार्हपत्यायतनेग्निंनिधायतपस्वतीपूर्णाकृतिंवाकु
र्यात् सर्वत्रमंथननिमित्तप्रायश्चित्तंसमस्तव्याहृतयः नमनस्वतीतिकेचित्
अथपाणिसमारोपे अयंतइत्यस्यस्थानेयतेअग्नेयज्ञियात्तन्तुस्तयेत्यारोह
न्मानमच्छावस्तृनिकृणवन्नस्मैनकुरुपूरूणि यज्ञोभूत्वायज्ञमासीदःस्वायोनि
जातवेदोनुवअजायमानः इतिसूक्तमंत्रंपठन् मारवांतरमंत्रपाठेनसमा
रोपसिद्धिः तत्रापिप्रायश्चित्तंपूर्ववदेव विधिविहितपाणिसमारोपेपिअवरो
हणकालेयावदग्निजन्मतावदरणीसंसृज्यपन्नेवास्तइत्यादिविधिलोपेपूर्ववत्
प्रायश्चित्तं तथापिपाणिसमारोपेतरविहितधर्मीः जलेनिमज्यनस्नायात्स्नोपेया

ञ्चत्रियंतथा कृत्वामूत्रउरीषेतुविरंपेत्तसविहितधर्मा। नासीतत्वाशुचिरित्यादय
: तल्लोपेग्न्योनश्यंतितत्रपुनराधेयमेधप्रायश्चित्तिः इत्यरणीसमारोपपाणीस
मारोपयोः प्रायश्चित्तं अथसमारूढेऽरणी नाशेप्रायश्चित्तं तत्रारणीनाशस्त्विवि
धः अमेध्यादिनोपहतिः स्वरूपनाशः कार्यीक्षमत्वंचेति तत्राद्यमपक्षेबोधा
यनः अष्टानिर्मिन्नैः विनश्यन्मेधस्पृश्चंडालस्पृश्वायसपतितरासनरज
स्वलानिश्वसंसर्गैरिर्णीर्विनाशस्तयोरुत्सृज्यतत्समयेनवेत्र्यन्येअरणीश्रनीया
ग्माधेयमिति अमेध्यान्याहगोपालः अमेध्यामूत्रविट्रक्तरेतः श्लेष्माश्रुसूचि
काः मानुषास्थिसवस्त्वेदमद्यार्तसवादयइति चांडालग्रहणंसर्वव्रतिलोमोप
लक्षणं उदक्याग्रहणेनेहगण्यते स्तूतिकाफ्विेति यज्ञपार्श्वे सप्तनिः पंचनि

वीपित्तिनिर्वाचेष्टनैर्युता अरणीनप्रदुष्येतपतितादिसमागमइति वेष्टनऋचाएवा
दशौनकः अजिनंकंचलंदर्भागोकेशाः शाणमेवच मूर्जयत्रंतालयत्रंसप्तधावे
ष्टनंस्मृतमिति स्वरूपतोप्राशेतु दाहक्षयविनाशाद्यैर्वीपद्येतांयदारणी तदाग्न
योविनष्टश्चेत्तत्राग्नाधानमिष्यते तृतीयेतु अधरारण्याःकार्यीक्षमत्वमुत्तरा
रण्यावा उभयोर्वेतित्रयःपक्षाः तत्रप्रथमपक्षेउत्तरारण्यर्धंअधरारणीकृत्वा
मंथनं द्वितीयेतद्वैर्घ्यं उभयोस्तयात्वेत्वग्माधेयं तत्रश्वरिण्यारन्यतरनाशे
पिपुनराधानमेवेतिपक्षत्रयेप्यग्माधेयंपुनराधेयंवेत्याह गोपालोपि अरण्वे
स्तुःसमारूढवंक्यापरिहितवः तदास्यापुनराधानंयदरण्योरितिश्रुतेरिति
उपहतारण्याः नवतन्तःसमनसौसमोकसावरपसौ मायज्ञंहिंसिष्टमाय

ऽपतिंजातवेदसोऽग्निंवोनवतमघनऽत्यक्रव्यक्षेपः कार्याक्षमत्वेत्वग्नाविति वि
न्निविशेषः यातद्व्यंतु आपघरणेरशक्तिविषयेनुग्रहउक्तः आनोपिनाग्ना
वरणीवनाशेऽआधानमाद्यतुलौकिकाग्नौ उपारोह्यत्रेद्यजीर्णेऽआरोप्यमंत्रे
ऽनवारणीस्थामिति अयमत्रक्रमः समारूढमग्निमुपावरोहेतिमंत्रेणलौकि
काग्नावुपावरोह्यतस्मिंजीर्णारणीत्रक्षिप्यतस्मिन्नग्नौनवेऽरणीऽरणीर्निहि
तोजातवेदागर्भऽइवसुधितोगर्भिणीषु दिवेदिवईड्योजागृवद्भिर्हविष्मद्भि
र्मनुष्येभिरग्निरितिमंत्रेणसमारोप्यमथित्वाउपावरोहेतिनिवृत्तमान्नजयंरु
त्वागार्हपत्यायतनेनिदध्यात् इदमेवात्रपुनराधानमिति अयंन्यायोस्मा
कमप्यनुग्राहकोनविष्यति असमारूढाग्नेरारण्युपघातेऽग्नीनुत्तमरस्ति

तः पालयेतुततोमाद्यंनवेऽरणीसंपाद्यजीर्णंपूर्ववज्जलेप्रक्षिपेत् नवेसमा
रोप्यतंतुमंतीकुर्यात् तदाहगोपालः उपघातनिवित्तानुल्काएतेःसृष्टेविनष्टे
तामरणीत्तेपरित्यजेत् आमाद्यास्यातियावन्मेनवेऽारूत्पूर्ववत् नवतन्नऽ
तिप्राप्तेनष्टेऽग्नरणीऽन्ये श्रोत्रियेदार्श्निकेनष्टासमारोपणकालादिकं पूर्व
तंतुमसंतंजायश्चित्तंसमारेदिति अन्यतरनाशेपूर्ववत् अरण्योरुपहतावग्न
योगताश्चेत्पुनराधानं दाहक्षयविनाशाद्येरग्नयेतोयदारणी तदग्नयोविनष्टा
श्चेत्तत्राग्न्याधेयमिष्यतइतिवचनात् विद्यमानेष्वग्निषुद्वयरणीकार्यीक्षमा
स्यातातदानवेसंपाद्यामाकाम्येनेष्टाजीर्णेऽाकलीकृत्यगार्हपत्येप्रक्षिप्यनवे
ऽादायाग्नेरुपरिधारयन्ऽउद्बुध्यस्वाग्नेप्रतिजागृह्यायोनिमग्नेदेवयज्यायोद

वेजातवेदः अरण्यारणीमनुसंक्रमस्वजीर्णेतमेनुसंजीर्णेयानिर्पुवस्वेति अ
थाश्वलायनपरिशिष्टेतु अरण्योर्नष्टयोर्वापिक्षीणयोर्दग्धयोस्तथा अग्नि
श्चेधीयतेयत्रकथंतत्रनवेत्युचिः उतिष्ठाग्नेऽविद्वान्स्वस्त्ययोनियथायथमा
विद्वादेवयाजायेजातवेद अरण्योस्त्वांतंत्रेनलुप्तइति अयंतेयोनिरि
त्युरण्योरग्नीन्समारोप्यमंथनावृत्तिंघृतवरोहेतिमंत्रेणमथित्वाजातमग्निंगा
र्हपत्येनिधायाग्नीन्समारोप्यमंथनावृत्तिंघृतवरोहेतिमंत्रेणमथित्वाजात
मग्निंगार्हपत्येनिधायाग्नी न्त्रणीयाज्यंसंस्कृत्याहवनीयेजुहोति मनोज्योति
रितिबौधायनः ततस्तंतुरणीकृत्वाधायमाधयेत् इष्टियक्षेत्रारावंदीक्षि
णाएकभोजनपर्यंतमन्नेत्रारोवमुच्यते एवंस्वरूपतोनाशेनाकलीकरणं

विनाऽर्वाचदेव यदातुक्रतुमध्येजीर्णेउपहतेवास्यातांतदानीमेवान्येनवेत्या
हृत्यउपहतेचेदक्रुप्तिपजीर्णेचिदग्नीनाकलीकृत्यनिक्षिपेदित्यादितंतुमा
तंतंकुर्यात् अन्यतरनाशेऽर्वत्र द्वैधेतु अपहताग्नेर्नष्टारणीकस्येतिसू
त्रेणालीकेरनोऽस्माद्बौधायनः कामान्नष्टेषुवापहृतेषुवाग्निषुनाईत्ये
ताम्माधेयमाधनंत्रतियजमानएवाग्नयोऽनवंतितस्यत्राणेगार्हपत्योपानो
न्वाहार्यपचनोव्यानआहवनीयः काममुपावरोह्यजुहुयादिति कर्मीतेतु
अथापहताग्नेर्नष्टारणीकस्यत्रास्योदनेनेवत्रतिपद्यतेसिद्धमाधेयमिति
पूर्वदृष्टेनोधः पाणौसमारोपणेकृतेयजमानव्यापत्तौतस्याणिनान्वारभ्य
मंथनादिसर्वंकुर्यात् यदितुतादृत्रास्मौकिकाग्निदाहः तदातदाग्निनि

रन्वास्मारणीमंथनादिसर्वंकुर्यात् यदितुतादृग्लौकिकाग्निदाहः तदा
तदस्थिनिरन्वारस्मारणीमंथनेनाग्निसंपाद्यान्तरसंसर्गनिमित्तामिष्टिं कृ
त्वाग्निसंस्कारांतंकुर्यात् अस्थ्याप्तावेजेताधानंपालाशविधिश्च अर
णीनाशेषं अथतंतुमत्याःप्रयोगः अग्नये तंतुमतेष्टाकपालः पौर्णमास
तंत्रे तंतुन्नजसो० जनेभ्यइत्ये२०ऽग्निंतंतुमतिं अष्टाभ्योनह्यतनोतमो
मात्रऽछणुध्वरशना ओतपिंशतः अष्टावंधुरंवहतामितोरथंमनेदेवासोअ
मृतंनमिन्वियंत्र चौ३० षधानमुपांशु अग्नेस्तंतुमतोहमन्नादः उनरालंभ
जवर्जंसंतिष्ठते अथाग्न्युपघातेप्रायश्चित्तमाहमोपालः अग्निरन्नस्वाचे
त्स्त्रीसंस्पृशेदग्निहोत्रिकं इष्टिरष्टाकपालेनकार्यातंतुमतेग्नये वडाल

MEMORIAL

पतितोदक्यास्त्रिकाकुणपादिभिः संसर्गेग्निविनाशः स्यादाधीतेतिके
चनेति सर्वाग्निस्वएवपुनराधानमितिचैकटेशः स्नानज्ञानकृत्यावस्थे
त्यन्ये ऊर्ध्वंचमहानारते रजस्वलाचेत्स्रोताग्निमज्ञानात्स्पृशेतेयदि इष्टिं
रष्टाकपालेनकुर्यात्पाशुचयेग्नयइति साक्षात्परंपरास्पर्शविषयमितियुक्तं
श्रुतिस्मृतिशुचीष्टा अग्निःशुचिव्रततमः० उदग्नेशुचयस्तवेतिपुरोनुवाक्या
याज्ये अन्नादः० यदिक्रुद्धोपघातः स्यादग्नीनांतत्रतत्रत्व उनस्त्वेतिसमि
धानंउनस्त्वेतिस्रुवाऽऽहुतिः उनयोःसमुच्चयः अथयज्ञयोमनुष्याणांश्व
दशमलैःश्वमार्जारमर्कटकुक्कुलाविण्मूत्रैःक्षुद्रजन्तुभिर्नयाज्ञावाज्ञोचिना
ताज्योविघ्नेत्पशुविप्लवेनिवोपहन्यरन्वुनस्त्वेत्युपस्तमग्निमुपसमिधा

हवनीयेसर्वाग्नयश्चिन्नंजुह्वयादितिकेचित् अग्न्याधानेसमारोप्याग्निंमथित्वापवमानेष्टिरितिबोधायनः मालाश्वावसाशुक्रमस्तमज्जामूत्रविट्कर्णविण्णसाः श्लेष्मादंचक्षुषिकास्वेदोहादश्रोतेनृणांमलाश्रुति मूत्रविट्रक्तशुक्रादेः संसर्गश्चेदग्न्यधिकैः समारोप्यमथित्वेष्टिः पवमान्यत्रदेवतापवमानोग्निपूर्वस्यापावकश्चशुचिस्तथेति चांडालस्पर्शेचाधानमितिकेशवः सूतकोपेस्पर्शेशवस्पर्शेचैवमितिकेचित् सर्वत्रोपसमिधनमेवेत्यन्ये क्षामायागारदाहे वैतानिकाग्निरगारदाहेऽग्नयेक्षामायाष्टाकपालंनिर्वपेत्कामयेष्टिः कर्त्तव्येत्यर्थः वैतानिकाग्निनागारदाहनिमित्तंक्षामेष्ट्वायक्ष्यइतिसंकल्पंकुर्यात् अग्नेत्वमस्मद्युयोध्यपीवाअनग्निवाअग्न्यमतरु ४२

ष्टोः पुनरस्मान्पशुविताय्यदेवक्षोविश्वेनिरमतेनिर्यजत्राऽऽइये ३० हे० अकंदद्ग्निस्तनयंनिवद्यौः क्षामारेरिहद्वीरुधः समंजन् सद्योजज्ञोनोविहोमिह्योअव्यदोदसीनानुनानासंतः वौ३० अन्नादः शुचयेसंसर्जनेग्निनाग्नेन अग्नेनशावाग्निनेतिवृत्तिकृत् यस्याग्नयः शावाग्निनासंसृज्येरन्सोग्नयेशुचयेष्टाकपालंनिर्वपेदितिब्राह्मणे श्रोताग्निनाशावाग्निनासंसर्गनिमित्तशुचीष्टायक्ष्यइतिसंकल्पः याज्यानुवाक्यादिश्रुतिवत् मिथिश्चेद्विविचये गार्हपत्यादयः सर्वेग्नयोद्वौद्वौवापरस्परयादिसंसृज्येरन्तदाविविचयेष्टिः कर्त्तव्येत्यर्थः याज्यानुवाक्यादिश्रुतिवत् ॐ गार्हपत्याहवनीययोर्वीतये श्रुतिपवादोयं गार्हपत्याहवनीयोमि।

यः संस्रजेयात्तं अग्नयेवीतयेष्टिः कार्येत्यर्थः वीतयेष्वायक्ष्यइतिसं
कल्पः अष्टाकपालोऽग्नयेवीतयेगृणानोहव्यदातयेनि
होतासत्सिबर्हिषि ॐ३ये३० हे० योअग्निर्देववीतयेहविष्मांआविवा
सति तस्मैपावकमृळया३ वौ३० अग्नयेवीतयइद० अग्नेवीतेर
हमन्नादः ग्राम्येणसंवर्गाय ग्राम्यः पवनाग्निः संवर्गेष्यायक्ष्यइतिसं
कल्पः अग्नयेसंवर्गायाष्टाकपालः कुवित्सुनोगविष्यन्नसंविशि
बोरयिंउरुकृदुरुणस्फुरि ॐ३ये३० हे०मानोअस्मिन्महाधनेपरावर्ग्
रन्त्यघ्न्या संवर्गंसंरयिंजया३ वौ ३० अग्नेः संवर्गस्याहमन्नादः वैश्व
तेनाग्निनासंसर्गेअग्नयेश्रुमतेष्टिः अग्निरश्रुमादेवता अस्त्वग्नेसधि ४३

ष्टवसौषधीरनुरुध्यसे गर्भेसंजायसेपुनः ॐ३ये३० हे० यदग्नेदिविजाइव
स्फुजावासहस्कृत संवर्गंसंरयिंजयाश्वौ३० अग्नेरक्रमतोऽहमन्नादः
जातरूपमाग्निनाश्रौताग्निनासंसर्गेअग्नयेसंकुसुकायाष्टाकपालः संकु
सुकसंकुसुकोविकुसुकोविकरोयश्चविकिरः मांसेनैगन्लेनानक
मादंग्रामयामसि ॐ३ये३० हेअग्निसंकुसुकंत्वस्मिन्न्यङ्ङं संकुसुकेना
ग्नेरिवाणिमृज्महे अन्नमयज्ञियाश्छन्दोभाणआयुः पितरिदत्तंयो३०
यस्माग्नयोग्नेरग्निभिः संस्रजेरन्अग्नयेसाग्नयेष्टाकपालंनिर्वपेत्
अकरदग्निःस्तनयंनिवद्यौः० संतः ॐ३ये३० हे० अधायथानः पितरः
परासः उत्सासोअद्भुतमाप्यायना। शुचीदयं दीधितिमुक्थशासः

क्षमानिदंतोअरुणीरपद्यन् २वो३० यस्माग्नयआरण्येनाग्निनासंदह्य
रन्समेवारोपयेदरणीवोल्मुकंवामोक्षयेद्यद्याहवनीयाद्यदिगार्हपत्या
द्यदिनशक्नुयात्सोग्नयेसंसर्गायाष्टाकपालंनिर्वपेत् सर्वत्रागंतस्सं
सर्गेसंसृष्टाग्निरमेणेपः समारोप्यमथित्वोपावरोह्यनैमित्तिकीष्टिःकार्या
लौकिकाग्निसंसृष्टस्यवातमातयैवेसांविवेकसिद्धेर्नसमारोपणाद्य
पेक्षेतिमतांतरमुपन्यस्तमाधकारेण यद्याहिताग्निःस्वकीयाग्नित्र
यमन्यान्निषुयजेतयदिवास्यान्योग्निषुयजेततत्रपाथिकृतीष्टिः
प्रायश्चित्तं आहिताग्निर्हनार्जनायत्रवासंकुर्यान्नतीर्थाद्यर्थं प्रवासंक
रिष्यन्पस्थानंकृत्वाप्रवसेत् यदिवैवान्मानुषाद्वानिमित्तात्प्रवासो

पस्थानमकृत्वागच्छेत्तदायत्रैवस्थितस्तत्रागमनमपेक्षितंतत्रैवस्थित
उत्पत्तिक्रमेणाग्नीन्प्रमाल्यागामिमुखउपतिष्ठेत इहैवसंतंत्वंसंत्वा
गेहदावावामनसाविनर्मिनिगेमाभंसमावहासीज्योतिषात्वावैश्वान
रेणोपतिष्ठइतितोगच्छेत् एवमितस्पर्वधासोवपनं अमांसमभा
मिषमिसादिनियमाश्चभवंति होमकालेइष्टिंकालेचयाजमानमंचऊ
पः ब्रह्मचर्यंच अग्निसमीपस्थापत्नीनियतासती अग्नीन्परिरक्षे।
माणऋत्विगादिनाग्निहोत्रपिंडपित्रयज्ञदर्शेष्टीमासोऽग्रयणंचका
लेसंकारयेत् नाग्रयणमित्येके सर्वत्रत्यागेस्वयमेवकुर्यात् या
दृच्छमंडनः त्यागेचसर्वथाकुर्यात्तत्रापन्नतरस्तयोः उभावप्यसमर्थौ

चेन्नियुक्तः कश्चन त्यजेदिति तथा पत्न्यारजस्वलायांवाऽप्रयतायां
मृतायांवा सर्वमेवनियुक्तः सन्कुर्यादत्विग्विप्रयोवितमिति दोषान्
रंनियोनियोजनंसंभवतीतिचोच्यते तेन यजमानस्य संवत्सरादूर्ध्वं
प्रवासेपुनराधानंपरिष्टिरितिसंक्षेपः अग्निहोत्रेः प्रवासोयस्मिंनो
त्मासत्रयाणविषयोनिर्दिश्यते प्रायश्चित्तप्रदीपे यजमानः पत्न्यारक्षणु
श्रवसेत वऽपत्नीकोपेक्षयासन्नश्रवसेत अस्त्रुपायीश्रवसंस्तो
यंस्त्रीश्रवासनिषधः स्त्रीमैथुननिधस्यश्रवासिपत्नीसाहित्यएवश्रुतिः
नस्त्रीसहितस्यैवाहिताग्नेः प्रवासोवाच्यः स्वयजमानः पत्नीचौदीर्घाणां
तः सीमांतबहिः सीमांवातिक्रम्यश्रवसेतस्तदाग्नयोलौकिकानवंती

तिवचनेनबाधितोनेकपत्नीविषयोनविष्यति ज्येष्ठाचेदग्निसंयुक्तागछे
दम्नायथाश्रुतीतिवचनात् तत्राहुक्रमोदाविषयइति एसक्तंनवति आ
हिताग्निरेकयासह्नीनाधायानंतरंपरिणीतयाऽकृताग्निसंसर्गयाप
त्नासहप्रवासंकुर्यात् परंनमैथुनंकुर्यादिति अतएवज्येष्ठाचेदसंयु
क्तेत्युक्तं अंयंजमानेऽसन्निहितेपत्नीऽपिप्रवासे बौधायनोक्तोपि
संकटातिशयएवभवति नान्यथाप्रयोजनाभावात् तसाच्चप्रवसंत्यां
नघ्वासोपस्थानं संवत्सरमतीत्यप्रवसंत्यांपरिष्टिः ऊनराधानंचेत्पूर्वि
यजमानवत् प्रवासादागतस्यौचेवितत्कालेस्नानेनशुद्धस्याग्नि
संबंधऽगमनेविधिः सचोपिभवति यथाहमंडनः रजोदोषसमुत्प

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

न्नेसूतकेमृतकेपिवा नित्यनैमित्तिकंकुर्यात्काम्यंकर्मनकिंचनेति अनेनाग्
तिकगमनविधिरप्यनुज्ञातोनभवति यस्तुजोदोसमुत्पन्नेसूतकेमृतके प्र
पिवा श्रवसन्नग्निमान्विप्रः पुनराध नमर्हतीतिवचनंतदग्नियुक्तस्यगम
ननिषेधकं अन्यथाग्निमत्प्रत्यवैयार्थ्यात् यानितुसूतकादौश्रवा
विधानादिनिषेधकानिकुत्रचित्कोऽपिसदंतेवचनानिस्मार्त्तविषय
तिरोभूयं अथादीतमनंतेनशिष्टेष्टजनतुष्टये आयश्चित्रविधिरेष्यसं
संक्षेपान्निरूपितः इत्थंरघुनाथेनआयश्चित्तकुतूहले निर्मितेविदुत्त
होमः आयश्चित्तविवेचनं ॥ ॥छ ॥ ॥ अनेनधियतांदेवोमगवान्को
मलापतिः श्रीमऽनंतःसर्वेषामस्माकंकुलदैवतं ॥ ॥शुभमस्तु॥ ॥